

Рецензија књиге

“Повратак учитеља”

Роберта Скиделског

Књига о Џону Мајнарду Кејнсу – оцу савременог државног интервенционизма

Аргументи у прилог једној другачијој економији где су привредна кретања стављена под контролу заједнице, а не препуштена хировима тржишта

Прави инструмент у право време!

Увод

Велики британски економиста Џон Мајнард Кејнс творац је опште економске теорије која је успела да објасни зашто се запада у кризе и који су начини да се то избегне, али је пре свега познат као родоначелник политике државног „стимулисања“ привреде. Он је разоткрио бројне мане и ограничења слободног тржишта, али и оштро критиковао економије у којима је државне контроле превише. Објаснио је на нов начин понашање економских субјеката и истакао значај моралних судова у економији. Економски раст је схватао само као средство за остварење неких виших циљева, бавио се природом самих тих циљева и покушавао да утврди када се може рећи да је раста „довољно“. Био је и моралиста, а не само пуки економиста.

Чињеница је да је економска наука на неки начин назадовала, али је то вешто прикривано претераном употребом математике и статистике. Индукција није једини начин сазнања. Постоје науке које су другачије природе – историја, политика, социологија, психологија, антропологија... Оне не могу са потпуном сигурношћу да доказују или оповргавају своје хипотезе. Економија би требало да буде ближе њима, а не да опонаша физику и математику. Она је пре морална него природна наука.

Полазели од владајућих либералних теорија садашња криза уопште није требало да се догоди. У задњих двадесет година стално смо слушали о томе да тржишта аутоматски осигуравају трајну и пуну запосленост. Фундаментална дијагноза о томе што се у ствари догодило до сада још није постављена. Тај недостатак може да попуни управо Кејнсова теорија. Уосталом тридесет година после Другог светског рата она је била уобичајено оруђе већине западних влада. Касније је у време појаве Тачерове и Регана била одбачена, да би се вратило на теорију тржишне саморегулације и штетности државног уплитања у привреду.

Идејна борба је итекако важна: управо су погрешне идеје економиста довеле до дерегулације финансијске сфере, бујања и краха кредитног система. Крива је на првом месту „нова класична економија“ која је утемељена на ставу да учесници у привредном животу у просеку имају исправне ставове у погледу кретања цена у блиској будућности - али и на „новој кејнзијанској школи“ која је у математичком облику практично рехабилитовала класичаре и у суштини прихватила став о томе да се будућност може рационално предвидети..

Насупрот томе, централна тачка Кејнсове теорије је став о неуклоњивој неизвесности будућних збивања. У складу с тим, у привредама где тржишта нису регулисана, кризе су нормална појава. Да би се заштитили од њих људи морају да се заштите од тржишта (мада и тржишта треба заштити од људи).

Кејнс није био социјалиста – није био за национализације, нити за претерано регулисање. Он није величао капитализам, али није ни дошао да га руши. Уз све мане сматрао га је најбољим системом који нам стоји на располагању и неопходним ступњем у процесу преласка из оскудице у обиље, из кулчења у „добар живот“. Он није био присталица ни буџетских дефицита, ни превеликих опорезивања и трошења. Није веровао ни у то да је сва незапосленост последица недостатка укупне тражње – схватао је да је она у доброј мери узрокована нефлексибилношћу цена и надница. Веровао је ипак у потребу стабилности цена и био против инфлације – сем у случајевима када цене и наднице почињу да се обрушавају.

Његова теорија није само теорија економских депресија. Јер: **1.** Веровао је да су кризе у системима слободног тржишта увек могуће и да стога владе стално треба да брину о томе да до њих не дође. **2.** Био је моралиста који је у свом теоријском раду увек полазио од размишљања о сврси економије, њеном доприносу „добром животу“, потреби да се „истински живи“ и да „данас“ буде важније од „сутра“, мери до које се треба развијати да би се почело живети „мудро, добро и пријатно“...

Страх од непознатог (неизвесности) довео је током историје до стварања конвенција, правила, обичаја, религија – људима је у принципу требало снаге да се суоче са непознатим и несазнатљивим. А економска наука је управо с тим престала да рачуна: она и даље барата са усамљеним појединцем који умножава своје богатство, видовито и савршено предвиђајући будућност. Кејнс је у центар своје теорије ставио финансијску нестабилност, при чему је корен те нестабилности пронашао у „радикалној“ неизвесности. Она је та која онемогућава и брз опоравак од шокова. У вези с тим Кејнс је пред владе поставио врло јасан задатак: оне морају предузети мере за стабилизацију тржишних економија како би ове функционисале у режиму пуне запослености. Иначе, све предености институције тржишта ће нестати и на сцену ће ступити екстремне снаге које ће решење економских проблема тражити управо кроз кроз укидање тржишта, а са њим и кроз порицање слободе и мира.

Постоје две радикално другачије економске теорије о томе зашто је дошло до кризе и оне воде у два различита правца политичке акције.

1. Монетаристичка теорија узрок колапса види у нестабилном дотоку новца. Банке су једноставно, у годинама пред крах, новац и кредите давале сувише лако. То је довело до правог потрошачког бума, да би са доласком кризе некретнина банке које су превише позајмљивале биле смртно рањене. Дошло је до

замрзавања кредитних активности – дотока новца – и тако се рецесија проширила на читаву привреду.

2. Кејнсијансјка теорија узрок кризе види у нестабилности инвестиција. Тачно се може видети да је најдубљи корен кризе управо у паду тражње за новим инвестицијама. Политика јефтиног новца и буџетски дефицити били су недовољни да се оживи тражња на страни приватног сектора и довеле су само до потрошачког бума и бума хартија од вредности. То је проузроковало претерано задуживање и довело до пада укупне тражње која је онда изазвала рецесију.

Видимо два супротна узрочна објашњења: по првом се криза финансијског система преноси на реални сектор, док у другом управо недовољна тражња у реалној економији доводи до краха финансијског система – државна благајна не реагује и не надокнађује недостатак приватних инвестиција повећањем јавних. Одавде и две политике изласка из кризе: монетаристи верују да је довољно да централна банка повећа доток новца, а кејнсијанци да је главно да влада ради на повећању укупне тражње. Први верују да је најважније донети правила која ће централну банку принудити да доток новца повећава само у мери у којој расте производња, док други сматрају да је најважније да државна политика тежи да надокнади недостатак приватних инвестиција.

Ове две теорије различито тумаче и проблем глобалне неравнотеже – стални трговински суфицит Кине и источне Азије у односу на САД и остатак развијеног света. Монетаристи узрок дефицита виде у претераном трошењу Американаца, а не у претераној штедњи Кинеза и источних Азијаца. Кејнсијанци сматрају да је управо претерана штедња ових у знатној мери допринела дефлаторним тенденцијама на Западу.

Главна разлика је у следећем: док монетаристи сматрају да је тржишна економија, у одсуству монетарних шокова, релативно стабилна, кејнсијанци је сматрају релативно нестабилном – сем када делује држава која ниво трошења одржава на пожељном нивоу. Ово зато што је кључна компонента укупног трошења – а то су инвестиције – условљена очекивањима од будућности које пре свега одликује неизвесност.

I КРИЗА

1. Шта није ваљало?

Анатомија кризе

Многи желе да узрок кризе виде у неспособности банака да се носе са ризицима које су донеле „финансијске иновације“ – у техничком пуцању модела управљања ризиком. „Токсичне хартије од вредности“ јесу временом почеле да доминирају банкарским активама.

За оне који верују да се тржишне економије само-регулишу на најбољи могући начин, крах финансијског система објашњава се искључиво деловањем спољних фактора: лабавом монетарном и пореском политиком која је Американцима дозволила да живе преко својих могућности. Они сматрају да су – у одсуству монетарних шокова - тржишне економије стабилне.

За оне који се ослањају на Кејнса кризе наступају зато што штедња надмашује инвестиције: у овом случају због претеране штедње у Источној Азији која није била компензована повећањем инвестиција у САД. Они сматрају да су тржишне економије – у недостатку државно подржаних инвестиција - циклично нестабилне.

Проблем је што је пуно кредита дато клијентима са врло слабом способношћу отплате. Хартије са таквим дуговањима ушле су у банкарску активу већине банака. Када су цене некретнина почеле да падају, банке су се суочиле и са великим падом вредности хартија од вредности. Плашећи се несолвентности оне су престале да позајмљују једна другој и потрошачима. Тако је дошло до „кредитног лома“. Услед свега тога почеле су да падају и цене роба, а онда су кренуле да се урушавају и финансијска тржишта.

Чињеница је да је између 1994-те и 2005-те проценат власника кућа порастао са 64 на 69%. Иза тог бума стајале су **1.** Клинтонова жеља да одређене специјализоване организације које су уживале подршку државе, прошире своје кредитне активности и помогну одобравању кредита и социјално угроженијим групама. **2.** Жеља приватних банака да – пошто су исцрпиле могућност кредитирања средње класе – пређу на опслуживање нове класе клијената, оних који су често били незапослени, без прихода и својине. Оне су их привлачиле каматама које су биле готово нулте. Трећина одобрених кредита била је је у висини вредности кућа које су клијенти куповали (па чак и преко тога) и вишеструко је премашивала њихова годишња примања. Задуженост је додатно повећана лакоћом подизања нових кредита за рефинасирање претходних.

Међутим, 2005-те и 2006-те дошло је до поштравања услова кредитирања (тежећи да укроти инфлацију Централна банка је подигла је каматну стопу са 1 на 5,25%) и пада цена некретнина (за око 33%). У лето 2007. 16% кредита се показало ненаплативим и то је био метак који је уништио банкарске моделе заштите од ризика и банке гурнуо у пропаст.

Све је текло крајње драматично: 18 септембра 2008. за два сата је из банака повучено 550 милијарди долара! Радило се о правом електронском јуришу на шалтере. Америчка централна банка (Федералне резерве) морала је да га заустави, јер да није, претпоставља се да би до 2 сата било повучено 5 500 милијарди долара што би довело до колапса америчке, а за 24 часа и светске економије. Био би то вероватно и крај оваквог економског и политичког система.

Владе широм света кренуле су у спасавање банака и својих привреда у целини. Влада САД је тако дозволила „Леман Бродерс“ банци да банкротира са дугом од 600 милијарди долара, „Мерил Линч“ је била продата Банци Америке како би избегла исту судбину, а сама влада је узела 80% акција у највећем светском фонду аз финансијско осигурање АИГ. И поред уложених 700 милијарди долара банкрот су се настављали. Слично је било и у Британији: држава је ту узела 43%

учешћау „Лојду“, 58% у „Краљевској банци Шкотске“. Владе Бенелукса, Немачке и Исланда пошле су истим путем.

Банкама је постало изузетно тешко да од других банака добијају готов новац, а то се онда проширило и на доле, у правцу клијената. Пропаст банака довела је до великог пада цена сировина, берзанских активности и, коначно, до успоравања реалне економије.

Цене сировина су пред кризу биле невероватно скочиле, а узрок је био у снажном расту азијских привреда и спекулацијама. ММФ-ов индекс цена који ју јулу 2008. износио 218, у децембру је пао на 98. а фебруара 2009. цена барела нафте је пала на невероватних 36\$! Предвиђања да ће тражња додатно опадати „пробушила“ су већ пренадувани „балон“.Трговци и инвестиртори су продавали сировине и претварали их у готовину, што је довело до великог пада њихових цена. Тада је криза стигла и до оних који су јој се у почетку радовали (Русија и др.). Индекси берзанског пословања су регистровани пад од 30 до 80%, али су се већ почетком 2009. подигли за 50% - мада не захваљујући коренитим реформама, него обилном кредитирању. Све се ово одразило на кризу у реалној економији где је забележен негативан раст и губитак огромног броја радних места. Дошло је, наиме, до пада потрошње што је условило скромнија очекивања од будућности. Предузећа су се нашла са великим вишковима робе и запослених, па су да би сачувала готовину, смањила дивиденде, број радних места, капиталне инвестиције и производњу.

Ово је најгора криза од оне из 1929-те. Повољно је што је претходна имала дванаест узастопних квартала привредног „скупљања“, а ова само пет. То је зато што је постојала већа спремност за међународну сарадњу и кејнзијанско искуство у превазилажењу кризе. У игру су одмах убачени „стимуланси“ који су зауставили даље срљање у пропаст. Финансијски систем је очишћен, новац је постао јефтин – чињеница је, међутим, да ће недостатак вере у будућност инвестиције још дуго држати на ниском нивоу. Већ су примећени неки знаци опоравка: раст по стопи од 6% „младих“ привреда, раст међународне трговине такође од 6%, стабилизација финансијских тржишта. Повећава се, међутим, и незапосленост. Глобална економија расте пре свега захваљујући Азијским привредама. Негативни фактори су стагнирање приватних инвестиција и смањена потрошња становништва које је принуђено да исплаћује раније дугове. Настаје нови крупан проблем – буџетски дефицити у многим државама, за које се претпоставља да ће се увећати за 40%. Рачуна се да је од почетка кризе отписан 4,1 билион долара!

Операције спасавања

Спасавање банкарског система. Први циљ активности усмерених на спасавање био је да се банкама омогући да поновно дају кредите. Стога су државе почеле са усклађеном „рекапитализацијом“ банкарства, т.ј. са куповином акција у банкама које су имале проблеме. То је ишло паралелно са давањем гаранција, осигуравањем или куповином „токсичних“ хартија од вредности (чија је номинална вредност износила 14 билиона долара!). Проблем је што су банке сав новац намењен спасавању акумулирале, тако да се на олакшање услова кредитирања чекало јако дуго. А вредност банкарских акција је и даље падала...

Апсурдно је да ће на крају сав терет избављења морати да понесу порески обвезници. Ово је већ нешто што залази у етику. Систем који омогућава профитирање у временима када су услови пословања повољни, а у лошим временима опстаје на рачун пореских обвезника, капитализму с правом доноси лошу репутацију (по којој логици је спасавање АИГ у САД у цепове „Голдман Сакс“ ставило 12,9 милијарди долара пореских обвезника?). Често је стога предлагана национализација банака, при чему је навођен пример Шведске. Шведске банке су, међутим, имале квалитетне хартије од вредности – док се вредност данашњег „финасијског ђубрета“ на крају може показати као илузорна.

Стимулативни пакети. Спуштање каматних стопа представља класичан одговор у временима рецесије, али ту постоје ограничења. Пре свега, банке не позајмљују новац по стопи коју је одредила централна банка. Оне су у ствари – с обзиром да им је вредност инвестиција пала, па да би то надокнадили – ту стопу подигле. А онда, инвестиције не зависе само од услова кредитирања, него и од очекивања будућег профита. Ако је његова стопа испод каматне, кредити се неће узимати. Тако је полако постало јасно да се из кризе позајмљивања прешло у кризу трошења: иако је новац постао јефтинији, људи нису узимали кредите. Кејнс је јасно објаснио да инвестиције са собом увек носе одређени ризик и да је стога једини излаз из дуге (можда и бескрајне) рецесије – државна интервенција која промовише и субвенционише нове инвестиције. Владе могу унапред да утврде колики ће бити пад производње у наредној години и да онда одреде додатни износ (у тој вредности) државног трошења.

Тако је Обама фебруара 2009-те донео закон о финасијском подстицају у вредности од 787 милијарди долара (5% америчког БДП-а). Радило се о мешавини пореских олакшица, субвенција, инвестиција у инфраструктуру, енергетику и фундаментална истраживања, давања за случај незапослености, здравствену заштиту и бонове за исхрану. Кина је обећала да ће потрошити 586 милијарди долара (још већи проценат БДП-а) за инфраструктурне радове и социјалне пројекте. Британци су за то одвојили 20 милијарди фунти, Француска 26 милиона евра, а Немачка 50 милиона. Овде је било и субвенција за аутомобилску индустрију, инвестирања у школство, градњу станова, путева и железницу. Поред овог „самовољног“ владиног трошења, на делу су били и аутоматски стабилизатори који стварају буџетски дефицит у случају да приходи падају, а незапосленост расте.

Стандаран начин финасирања дефицита су државне позајмице од грађанства. Владе обично могу да позајмљују јефтиније од приватника јер је државни дуг једна од најсигурнијих инвестиција. Међутим, ако дефицит расте владе могу доћи у ситуацију да ради додатног привлачења грађана камате на тај дуг повећавају – али ће онда нови трошкови за покривање камата довести до повећања дефицита који ће, опет, захтевати нова позајмљивања. Влада технички може - уколико људи више не желе да имају њене дугорочне папире – постати несолвентна. Иначе, трошкови узајмљивања су доста варирали у оквиру еврозоне, све у зависности од процене ризика банкрота појединих земаља. Криза солвентности у тим земљама прети будућности евра, посебно ако се узме у обзир да Централна европска банка по уговору нема право на куповину државних обвезница.

Има их који се противе издавању државних обвезница, јер ако поверење у политику владе почне да опада, влада ће за свој дуг морати да плаћа више. А то ће повећати цену позајмица и за приватни сектор.

За монетаристе штампање новца има за циљ да повећа његов прилив у привреду. Повећање банкарских резерви у кешу треба да доведе до раста њихових кредитних активности и повећа прилив новца кроз многобројне „кеш-инјекције“. Међутим (по Кејнсу) „када се пије, много је корака између шоље и усана“. Банке, наиме, могу и да не спусте каматну стопу на кредите; затим, снижење каматне стопе не мора аутоматски довести до већег позајмљивања, уколико је очекивани профит нижи од каматне стопе; и коначно, уколико неки предузимачи и инвестирају више, привредна активност не мора да расте, ако други притом више штеде како би отплатили дуг. За кејнсијанце стимулација не лежи у „стварању“, него у трошењу новца. Има, међутим, нечег доброг и у том стварању: оно може снизити цену по којој држава од приватника позајмљује новац за своје трошење. Проблем је у томе што ако грађани стекну утисак да ће владине позајмице распирити инфлацију, порашће и цена коју ће влада за њих морати да плати – у складу са очекиваном инфлацијом. Тако да, све у свему, последице монетарних и фискалних мера нису сигурне и могу да буду јако мале.

Тражење криваца. Прва реакција на кризу је тражење жртвених јараца, а тек када се почну разматрати њени корени долазимо до система идеја од кога је све кренуло.

1. Каже се да су банкари уништили своје акционаре, клијенте, службенике и економију у целини; да су направили вештачки бум који је силне паре преместио у њихове џепове; да су се од пропадања спасли новцем пореских обвезника; да су за погубну политику добијали огромне бонусе. Грабљиви, ограничени и неодговорни у преузимању великих ризика они су милионе лишили радних места и домова. Тврди се да су краткорочни бонуси охрабрили претерано и неопрезно кредитирање, али и да је за све крив начин управљања где више руководство није довољно полагало рачуне акционарима и управним одборима. Поврх свега банке сада – пошто су добиле новац из буџета – настављају да наплаћују зеленашке камате.

Банкари се не слажу и тврде да би нарушавање тржишних механизма отежало приступ капиталу. За њих је жив, динамичан финансијски систем срце живе и динамичне привреде. Историја, међутим, показује да су врхунски привредни успеси у времену од 1951. до 1973. постигнути без финансијског инжењеринга који је обележио године које су уследиле. За пропусте банкара ипак су пре свега криви пропусти интелектуалаца, регулативних механизма и моралне климе у којој је „прављење“ новца било важније од свега другог. Банкари су постали жртвени јарци за читаву Реган-Тачер еру која је уздизала финансије и потцењивала производњу, дозвољавајући притом да се плодови напретка међу људима деле крајње неравномерно. Поред тога следећи моделе управљања ризицима, банкари су деловали коректно у оквиру једне лигике у којој би да нису тако поступали били окривљени што за рачун акционара нису максимизовали профит! Многи су били и уверени да - тиме што сиротињи омогућавају да дође до стана и других жељених добара - раде за опште добро.

2. Многи критичари тврде да су за крах криве агенције за процену ризика које су дале нереално високу оцену траншама хипотекарних субпрајм обвезница.

Проблем је што те агенције издржавају они који дају кредите и који стога имају јак интерес да се пред њиховим клијентима ризици умањују. И не само то – до уздизања ових агенција довео је процес „осигуравања“ сумњивих обвезница који је раскинуо блиску везу између продаваца и купаца хипотека.

3. Инвестициони фондови би у принципу требало да стабилизују финансијска тржишта јер иду на ограничене профите и мањи ризик. У време избијања кризе 10 000 највећих фондова контролисало је средства од око 2000 милијарди долара! Они су, међутим, толико позајмљивали, да кад је цена њихових инвестиција пала, нису могли да одговоре на јуриш клијената. Фондови јесу допринели неликвидности и банкроту банака. Али кризу нису изазвали они, него понашање великих банака код којих је током задње деценује однос средства са којима су пословале и вредности својине којом су располагале био крајње негативан и где је купљен велики број токсичних хартија од вредности. У вези са манијом налажења жртвених јараца повезан је и захтев да се онемогући „офшор“ пословање и постојање пореских рајева из којих су управо ови фондови „оперисали“.

4. Неки тврде да је кривица до централних банака које су водиле лабаву монетарну политику и омогућиле појаву „балона“. Чињеница је да је напор централних банака да обуздају раст цена, скренуо њихову пажњу са могућности инфлације цена хартија од вредности. И ту је у позадини интелектуална омашка: увереност у то да су финансијска тржишта ефикасна. У одбрану банака иде чињеница да је у ери штедње на светском нивоу, одржавање политике јефтиног новца био једини начин да се рецесија држи на узди.

5. Регулаторна тела су била замишљена као средство заштите инвеститора од финансијских грабљиваца, а претворила су се у средство заштите финансијских грабљиваца (са политичарима иза леђа) од инвеститора! Проблем је што је глобализација довела до трке у спуштању нормативних критеријума: капитал који је на међународном нивоу постао крајње покретан, почео је да бежи из зона са строжијом, у зоне са лабавијом регулативом. И овде је иза свега заблуда из Регана и Тачерове ере да тржишта могу да се саморегулишу и претерано нормирање спречава активност предузећа.

6. Многи сматрају да је попустила будност влада које су теорије које нису разумеле прихватиле „на реч“. Јер њима је као и обично било важно само како да остану на власти, а идеје су преузимале са стране, онако како су им их сервирали.

Све у свему, кризу нису проузроковали људи лошег карактера, нити људска некомпетентности, већ криза идеја која је реалној кризи претходила. Идеје су често много моћније него што се претпоставља. У корену кризе су заблуде економске науке.

2. Економска наука данас

Макроекономија се данас дели на две главне школе: неокласичну и неокејнсијанску. Прва је активна у Чикагу и Минесоти („слатководни“ економисти), а друга („морски“ економисти) на источној и западној обали САД. Обично су први десно, а други лево оријентисани.

Неокласичари сматрају да су модели опште равнотеже тржишта на којима на располагању стоје походне информације - реалност. Сем у одређеним

околностима када прорачуни нису тачни, људска очекивања од будућности су у суштини рационална. У њиховом систему добит за неког, увек је губитак за неког другог.

Неокејнзијанци су свесни чињенице да учесници на тржишту у различитој мери познају економске законитости, да су неједнако информисани и да се стога борба на тржишту одвија у условима несавршене конкуренције. Али они сматрају да регулатива може помоћи да свима буде добро. Они су заинтересованији од неокласичара за политику и сматрају да одређена мера државне интервенције има смисла. Ипак се од првих разликују углавном само по томе што сматрају да је за опоравак од шокова потребно више времена и да у том времену постоји простор за рационалну интервенцију.

Обе школе се, ипак, базирају на неким заједничким премисама. Пре свега, обе се крећу у оквирима „потпуне тржишне парадигме“ и обе су помогле у изградњи привредног система који је неефикасан, неправедан и склон честим колапсима. Три основне заједничке премисе које леже у срцу савремене макроекономије су: **1.** хипотеза о рационалним очекивањима **2.** теорија пословних циклуса и **3.** теорија ефикасног тржишта.

1. Хипотеза о рационалним очекивањима (REH). Валрас је био први економиста који је направио једначину „опште равнотеже“ читаве економије. Ароу и Дебреу су извели елегантне формуле формирања цена и услова за општу равнотежу и тиме усмерили економску мисао у другој половини 20-ог века. Престало је да се говори о фазама успона и падова и прешло на теорију тржишта које до „краја времена“ понуду и потражњу регулише углавном савршено. Валрусовој савршено компетитивној економији додата је и могућност савршеног увида у будућност.

Овде се полази од поставке да постоји широко и прецизно знање о будућим догађањима. Извор тог знања су обавештења о прошлим и садашњим збивањима. Економски актери, предвиђајући будућност, обично не праве превише озбиљне грешке, па до великих криза – сем у случају неких изненађења – углавном не би требало да долази. Тим пре што се количина информација повећава, а начин њихове обраде стално унапређује.

Овде су у основи две претпоставке. **А)** да када предвиђају, људи ефикасно користе све информације које су им доступне. **Б)** да економија заиста функционише у складу са моделом кога се они при планирању придржавају – т.ј. са моделом који тврди да је стварности на дужи рок стабилна (а то је модел чикашке школе). Притом се сви сматрају подједнако рационалним и обавештеним (Лукас је, додуше, тврдио да његова теорија није опис онога што људи стварно чине, него идеални тип. Тако је на место стварног света ступила логичка могућност, али многи политичари нису схватили да је та идеја савршене ефикасности – неограничених рачунских способности човека у стабилном свету - платонистичка).

Многи економисти подржавају ову теорију, мада у различитој мери. Важне су њене политичке импликације: да стимулације у сфери економије не могу постићи свој циљ. Чак и неокејнзијанци прихватају ову теорију, али говоре о «сметњама» које у пракси ометају брзо прилагођавање новим околностима, чиме остављају места за одређене државне интервенције.

Ова теорија је производ Просветитељства и идеје «мудрог мноштва» која је у основама америчке демократије. Ради се о мисаоној творевини заснованој на тврдњи да је народ много мудрији од влада. Та се тврдња, опет, темељи на теорији великих бројева по којој што је група већа, то је вероватније да ће средњи избор бити и најбољи. А ако је то случај: како би влада смела да поправља такве «мудрости»?

Основна претпоставка ове теорије није савршена конкуренција, него савршена обавештеност.

2. Хипотеза о реалним привредним циклусима (RBC). Њени творци прихватају да је тражња увек једнака понуди. Али ако се тржишта тако понашају, зашто имамо циклична кретања? Старији теоретичари су их објашњавали споросићу којом се плате и цене прилагођавају различитим «шоковима» у окружењу као што су скок цена нафте, нове технологије, нове регулативе, временске промене и сл. У таквим ситуацијама се доносе многе погрешне одлуке – с тим да присталице теорије не објашњавају зашто се те грешке узајамно не потиру!

3. Теорија ефикасног тржишта (EMT). По овој теорији цене акција увек су «праве» јер су одраз свих расположивих обавештења и сви ризици могу се претпоставити са одређеном вероватноћом (што је Кејнс отворено порицао). Постојеће цене од њихове «праве» вредности могу одвојити једино непредвидиви потреси. Одатле и теорија диверзификације акција која за циљ има неутрализацију раста и пада њихове вредности. Међутим, модели управљања ризицима нису узимали у обзир повезаност до које долази у временима наглих промена на боље или на горе. Неки тврде да је до погрешних процена дошло зато што су се у обзир узимала само обавештења из ближе прошлости. Али проблем није само у мањку података, него и у ограниченој примењивости самог модела. Јер елемент непредвидивости је тако јак да не може бити обухваћен моделима предвиђања који функционишу само у нормалним временима – модели из области осигурања не могу се примењивати на ствари које таквом осигурању не би могле да подлежу. Није исто рачунати ризике код осигурања живота или имовине (Гаусова звонаста крива, где је већина догађаја при њеној средини, а крајеви су јој врло кратки – што указује на то да до екстремних ситуација долази изузетно ретко) и осигурања «деривата». С обзиром да се у првом случају ради о мерљивим ризицима, а у другом не, осигуравајућа друштва нису претрпела губитке какве су претрпеле инвестиционе банке. У осигурању живота се полази од солидних података о очекиваној дужини живота и ту је будућност статистички одраз прошлости. Међутим, полазећи од тих принципа почело се осигуравати и оно што је подложно сасвим другим законитостима (осигурање кредита и ликвидности, осигурање од политичке промене и пада репутације и сл). Тако нешто није имало никакве основе у науци: у ситуацијама сасвим другачије природе размишљало се у терминима «нормалне дистрибуције» случајева, а игнорисала могућност екстрема. После свега, јасно је да су за слом финансијског система главни кривци академски економисти и економисти-практичари.

Критике. Најрадикалнији су посткејнсијанци. Тако је Пол Дејвидсон упорно критиковао како неокласичаре, тако и некејнсијанце због држања за исти аксиом: да је свако будуће стање тржишних цена статистички одраз прошлих и садашњих

стања. Модели који одатле следе не узимају у обзир драматичне дисконтинуитете који се јављају у природи. Насим Талеб говори о кључној улози у економији ткзв. „црних лабудова“: за разлику од природног света такви јединствени и екстремни догађаји овде су чести. Теорије их обично не узимају у обзир и уверавају нас да су са неизвесношћу изишле на крај. Када дође време великих промена у привреди, устаљени модели - с обзиром да су засновани на континуитету са прошлошћу - престају да функционишу. Тада преовладава „понашање крда“ где се сматра да је боље не бити у праву, него бити сам. И док Талеб „црне лабудове“ држи за предвидиве (мада у минималној мери), Кејнс сматра да има облика неизвесности чија се вероватноћа уопште не може претпоставити.

Теорију идеалног тржишта критикује и Џорџ Сорош по коме се равнотежа на тржишту – због тога што се људи чврсто држе својих субјективних веровања, па цене и плате често предуго остају превисоке или прениске - често нарушава.

Овакве расправе јесу академске, али су од суштинског значаја за излазак из кризе. Криза је и зачета у време Тачер-Реганове „револуције“ када је главни, ако не и једини, циљ макроекономске политике било очување стабилности цена, а за одржање макроекономске стабилности сматала се довољном монетарна политика. Ту се инсистирало на буџетској равнотежи и стабилном односу дуга према БДП-у. Ради спровођења овакве политике неопходна је била независна централна банка са механичким правилима. Теорија ефикасног тржишта у темељима је и великих дерегулација до којих је дошло током последњих двадесет година.

Неуспех у објашњавању кризе. Неокласичари су узрок кризе видели у погрешној политици: монетарне власти су пустиле превелику количину новца у оптицај и то је довело до стварања „балона“ и њиховог прскања. Неокејнсијанци су га видели у несавршеној обавештености због које финасијски капитал није могао своје функције (ефикасну алокацију капитала и управљање ризицима) изврши како треба. Они говоре о „асиметричној обавештености“ – инсајдери, наиме располажу обавештењима која они који су „ван“ немају, што им омогућава да у одређеним ситуацијама извлаче корист. Припадници ове школе немају, међутим, макроекономски модел у који би поменуте несавршености могли да уклопе на системски начин. Они у суштини остају „неокласични“.

Проблем је што се полази од претпоставке да неко располаже савршеним обавештењима, а криза је показала да живимо у свету неизвесности кроз који слепи воде слепе. Ту се не ради о асиметричним обавештењима, него о симетричном незнању. Талеб на једном месту каже да банкари нису били само похлепни, него и обдарени чудесном способношћу самозаваравања. Како би се онда, ако не недовољном обавештеношћу, објаснио прелаз од појединца који максимизира своју добит, ка привреди која стално производи депресије? Неокејнсијанци су блиски истини: људи јесу рационални, али имају проблем са обавештеношћу. Њихов модел је бољи и за политику, пошто доводи до теорије о „другом најбољем систему“: када је деловање тржишта неизбежно искривљено, онда одређена „искривљавања“ од стране влада (путем пореза и регулације) ствари могу поправити.

Људско понашање је често и ирационално што додатно отежава ефикасно деловање тржишта – ефикасна тржишта у ствари и не постоје. Мада би могло да се покуша и каже како се кризе јављају једанпут у току века, а остатак времена се

тржишта понашају рационално. Оба објашњења не иду до самог корена проблема – до утицаја који на људско понашање има постојање неуклоњиве неизвесности.

Дебата око стимулуса. У основи ове дебате је питање како изаћи из депресије. Неокласичари тврде да стимулације треба да крећу од централних банака која би на тржиште требало да убацују додатне количине новца, док неокејнсијанци сматрају да стимулисање привреде треба да врше владе кроз буџетски дефицит финасиран издавањем обвезница и директним инвестирањем добијеног новца у инфраструктурне пројекте. Тако је неокласичар Лукас одобравао упумпавање 600 милијарди долара у привреду од стране Федералних резерви САД. Кеш је убациван путем кредита, а влада није имала никакву улогу у алокацији средства. Овиме је Лукас побио самог себе, пошто према учењу његове школе стимулације тржишним економијама нису потребне!

С друге стране, Пол Кругман се залаже за фискалне стимулације ослоњене на државно трошење. Ту се чује ехо Кејнсових схватања о неизвесности успеха монетарних политика. Кругман је за то да владе у тренуцима криза престану да брину због могућег буџетског дефицита. Оне треба да повећају давања за незапослене, откупљују хипотеке и улазе у озбиљне трошкове везане за изградњу инфраструктуре која је у принципу потребна свакој земљи. „Њу Дил“ је имао ограничен успех јер је Рузвелт наступао сувише опрезно. Зато би сада Обамина влада морала да обезбеди јачи економски стимулус – тако што би трошила још више. Она би могла и да национализује добар део финасијског система. Битно је да стимулације буду у облику трошења, а не пореских олакшица (сем за сиромашне) пошто ће део новца добијен олакшицама бити стављен на штедњу, а не потрошен.

Гари Бекер из Чикашке школе тврди да ће Обаин програм (у вредности од 800 милијарди долара) вероватно садржати разне политичке «свињарије» и друге ствари које ће ићи на уштрб ефикасности. Он тврди да би у том случају владино трошење могло да донесе више штете него користи. По њему, «Њу Дил» је спречио природан опоравак од депресије! Сличне аргументе је садржао и план Британског министарства финасија у време Велике депресије, али и излагање професора Кокрејна (такође са Чикашког универзитета): сваки долар више владиног трошења одговара долару мање приватног трошења.

Ово је разбеснело Кругмана: Кејнс је давно доказао да је класична тврдња о понуди која нужно ствара тражњу нетачна. Чињеница да се теоријски може потрошити сав доходак или инвестирати све што се уштедело, уопште не значи да ће и у стварности потрошња бити довољна да упосли све производне ресурсе, нити да ће инвестиција бити довољно да се искористи сва штедња. Аргумент да би висок ниво државног трошења у условима када привреда досеже границе својих производних могућности, одузео простор уноснијим приватним инвестицијама (што данас, међутим, никако није случај) – необорив је. Међутим, ако би актуелна производња била на пр. 6% нижа од потенцијалне (мерено у односу на претходне трендове), онда повећање јавног дуга не би ишло на штету приватног капитала, него би само надокнадило инвестирање које изостаје због смањења економских активности. Владе у таквим ситуацијама инвестирају пуно зато што приватници инвестирају мало. Прерана пореска консолидација прети да угаси системе подршке од којих у овом тренутку зависи избављење развијених привреда.

Монетаристички аргумент - да је штампање пара неопходан и довољан услов оживљавања приватних инвестиција - погрешан је: он полази од става да када се људи изненада нађу са дупло више новца него што би желели да задрже, они вишак користе за куповину роба и инвестирање, доприносећи тиме расту цена и производње. У ствари, и банке и домаћинства и фирме гледају како да испеглају своје билансе (јако ослабљене падом вредности акција) отплаћујући пре свега дугове. Монетаристички аргумент губи из вида колико то може утицати на повећање штедње! Јапанска криза из 1990. показује да се у случају истовременог смањења потрошње приватног сектора и смањења буџетског дефицита – рецесија само продубљује. Да би се из ње изашло, није важна количина новца, него то да се он троши.

Закључак. Кејнс би сигурно предвидео финансијски колапс, с обзиром да су владе дигле руке од мера које су могле да га спрече. Економија која је доминирала последњих 30 година охрабрила је стварање система у коме је сваки час могло да дође до краха - и то чешће него „једном у сто година“. Та стална могућност избијања криза била је последица некритичког прихватања става да се ризици могу тачно проценити и да су финансијска тржишта стога у стању да се квалитетно саморегулишу.

II УСПОН И ПАД КЕЈНСИЈАНСКЕ ЕКОНОМИЈЕ

3. Кејнсов животни пут

Многострани геније. После Првог светског рата Кејнс је кренуо да спасава капитализам коме се иначе није нарочито дивио. Учинио је то јер је сматрао да он ипак пружа најјаче гаранције за развој цивилизације. Али је притом увек остајао уверен да је трка за богатством само средство, а не и циљ: циљ је био „мудар, пријатан и моралан живот“. Био је више од економисте и сматрао да су све животне ситуације кроз које је „пролазио“ пуно обогатиле његову економску мисао, учиниле је сложенијом и допринели разумевању људске природе које је било потпуније од оног које су нудили пропагатори идеје „*homo oeconomicus*“-а. Нажалост, многа његова схватања касније не само да нису била интегрисана у економску науку, него су из ње чак била прогнана. За живота, Кејнс се често жалио да млади економисти нису образовани на прави начин, мислећи притом на то да нису у стању да економске чињенице тумаче ослањајући се на целину људске културе.

Кејнс је одлично умео да користи сопствена и туђа искуства и да на њима гради теоријске увиде у функционисање тржишних система. Гледао је да његове хипотезе буду што ближе стварности и умео је да их, ако затреба, преведе у конкретне планове деловања. Притом је био еволуциониста, а не револуционар. Мало људи је обратило пажњу на њега као филозофа, али је чињеница да му је дело филозофски инспирисано и да је његово схватање циља и смисла економије итекако усклађено са етиком.

Био је највећи интуитивац међу економистима: поседовао је научну имагинацију – стално су му му притицале нове идеје, радне хипотезе, појављивале се могућности којима су често, иако су биле утемељене у интуицији и заједничком искуству, недостајали докази. Придавао је значај економским подацима у статистичкој форми, али је био врло скептичан у погледу вредности економетрије и њене тежње да статистику користи за предсказивање будућности. Борио се, додуше, за њено усавршавање и желео да она интуицији постане што кориснија, али је њену употребу од стране философски необразованих стручњака сматрао заводљивом и опасном игром.

Кретао се у кругу Мура, Расела и Витгенштајна, али и чувених сликара и писаца (Вирџиније Вулф, Литона Стрејчија, Форстера и др.). Читао је пуно философска и верска дела и био врло речит пропагатор својих идеја.

Кејнс је критикован због тога што је наводно уопштио једно врло специфично и јединствено искуство – феномен Велике Депресије, који се вероватно више неће поновити. Он је на то одговарао опаском да свет који су изградили класични економисти није стварни свет у коме живимо. Дебата о томе које су ситуације „нормалне“, а које „ненормалне“ и данас је у средишту економске теорије. Кејнс у сваком случају није живео у систему идеја у коме је живела (и још увек живи) већина економиста и у области којом се бавио коренито је изменио неке од главних поставки западне интелектуалне традиције. Фасцинирао је своје савременике и наследнике: та слава је трајала тридесетак година после његове смрти да би на крају његове идеје биле одбачене. Победила је „правоверност“ – показало се да је Храм класичне економске мисли био додуше уздрман, али не и срушен.

Кејнс као практичар. Кејнсове економске теорије у доброј мери се ослањају на његова лична пословна искуства: пре свега као спекуланта на берзи и инвеститора, али, (мада у мањој мери) и као државног службеника (био је гувернер Банке Енглеске). Многи сматрају да је управо његово проницање у природу спекулативног инстинкта направило од њега великог економисту.

У време Првог светског рата Кејнс је критиковао банке које су друштвена средства гомилале у интересу својих акционара, уместо да их позајмљују индустрији. У суштини, рецесија тада и није била спречена повећањем дотока новца, него огромним државним тошковима (куповином ратног материјала) – значи мерама пореске, а не монетарне политике. Још 1910. Кејнс пише о томе да инвеститора не подстиче профит који ће стварно добити од своје инвестиције, него сâмо очекивање одређеног профита. Исто тако, ризик није нека објективна категорија, већ оно што ризиком – мудро или погрешно – сматра сам инвеститор. Кејнс је тако у економску теорију увео појам „очекивања“.

Након бума који је доживела по окончању Првог светског рата, Британија је пала у депресију и стагнацију. Већина економиста је до тада веровала да привреде на шокове реагују као људи – да иза наглих губитака долазе брзи опоравци. Али, показало се да оне реагују много спорије. Када су цене почеле да падају, несигурност је довела до тога да су људи – у страху од даљег пада – том паду додатно допринели. Резерве робе су се наврат-нанос распродавале, продавала се својина, радници су се одупирали тежњи послодаваца да им смањују плате, тако да су профити били све мањи. Укупна последица свега овога није био раст, него пад

економских активности. Реални пад цена који је наносио штету предузимачима, производио је страх од даљег пада, који је онда утицао на смањење и обустављање привредних делатности. Економисти су чекали на аутоматски опоравак, али су убрзо открили да таког нечег једноставно нема.

Кејнс је пратио истраживања универзитета у Лондону и Харварду у којима се тврдило да се кретање цена различитих роба током пословних циклуса може предсказати, али је дошао до закључка да познавање узрока и карактера тих флукуација ипак не може пружити знање довољно за тачно предвиђање.

Као председник „Националног осигуравајућег друштва“ Кејнс се залагао за ослобађање средстава заробљених у некретнинама и акцијама са фиксним дивидендама, и њихово улагање у акције са променљивом дивидендом дивидендом – мада му није било нимало лако да у то убеди Управни одбор. Говорио је да свака резерва треба негде да буде инвестирана, негде где има изгледа за успех. У САД се пошло другим путем – штедња предузећа је стога толико порасла да је изазвала пад производње.

Последице велике кризе. Та криза је довела до промене Кејнсове економске философије и ојачала његове критичке ставове према капитализму. Тада је коначно изгубио наду да су тржишта у стању да се „самоисправљају“, и тежиште је уместо на „ефикасност“, све више почео да ставља на „дужност“.

Радило се о најгорој кризи у модерној историји. Вредност роба и услуга у САД пала је на половину, обим производње је смањен за трећину, незапосленост је порасла на 25%, а инвестиције су сасвим стале. Опоравак је почео тек крајем 1932. или почетком 1933, после пада од 12 триместара, мада је до потпуног опоравка није дошло све до почетка Другог светског рата. Септембра 1929. „Доу Џонс индекс“ је био 381, да би после пуцања пренадуваног берзанског „балона“ 24. октобра, (када је букнула неконтролисана страст за продајом акција), он почео вртоглаво да пада и 1932. се спустио на свега 41,2 – што је представљало пад од 90%! Своју вредност из 1929. достигао је тек 1954. године. Нестанак папирног богатства брзо је довео до пада производње. Настала је паника у којој је свако желео да остане ликвидан и та трка за готовином само је додатно обарала цене акција.

У почетку је Кејнс сматрао да ће политика јефтиног новца успети да оживи предузећа, али је већ 1930. признао да само пасивне мере банака (промена каматних стопа) нису довољне и да је потребна много активнија и одлучнија економска политика – цене производа су падале много брже од каматних стопа и цену дуга увећавале. Објашњавајући узроке кризе, Кејнс је утврдио да је штења далеко надмашила инвестирање – средства која је требало користити за набавку капиталне опреме одлазила су у спекулацију.

Хајек је предвиђао да ће криза наступити због сувише ниских каматних стопа, а Кејнс због сувише високих. Он је сматрао да ће Федералне резерве - које су у жељи да зауставе спекулације на Вол Стриту, јула 1928. подигле камате са 3,5 на 5% - здраву америчку привреду бацити у депресију. У суштини, показало се тачним да ако политика скупог новца траје превише дуго, борба против спекулисања води успоравању процеса инвестирања и паду у општу депресију. У таквим условима људи једноставно престају да троше. Хајек је, насупрот томе, сматрао да Резерве сувише дуго воде политику прејефтиног новца и да ће тиме изазвати прави кредитни бум, који ће онда довести до претераног инвестирања.

Привреда ће тада морати да се сломи управо зато што ће инвестирање премашивати штедњу.

Расправе међу монетаристима и кејнсијанцима око узрока Велике кризе 1929. још трају. Први тврде да су неспретне политичке мере предузете на почетку кризе ову само продубиле и продужиле. Тако су Федералне резерве погрешиле када су пропустиле да упумпају новац у банкарски систем после октобра 1930. како би неутралисале његово гомилање у банкама и код приватних лица. Пропаст многих банака наводила је клијенте да подижу готовину, а друге банке да нагомилавају претеране резерве како би се обезбедиле од могуће панике. Смањење новца у оптицају довело је онда до повећаног притиска на реална примања и цене. У суштини, количина новца се није смањила зато што није било довољно оних који су били спремни да дају кредите, него зато што су Резерве дозволиле да новца буде премало чиме су утицале на скок каматних стопа.

Супротно овоме, кејнсијанци сматрају да је суштина Депресије била у аутономном паду укупне тражње. Приватне инвестиције и потрошња си се смањили због колапса грађевинске индустрије и краха Вол стрита. А тај пад није био надокнађен повећањем јавног трошења. Како се депресија продубљивала, лоша очекивања од будућности само су све више смањивала приватну потрошњу.

Лек за кризе ове врсте монетаристи виде у повећању количине новца у оптицају, а кејнсијанци – иако тврде да је и то неопходно – сматрају да за покретање опоравка то ипак није довољно. Први верују да је количина новца одређена само његовим приливом, а други да она зависи од тражње за кредитима која, опет, зависи од варијабли које су изван монетаристичког модела.

Каснији кејнсијанци су додатно истакли значај који су за настанак кризе имале растуће неједнакости. Мали број људи поседовао је велики део националног богатства, па су средства из реалне економије лако пребацивана у финасијске спекулације и луксузну потрошњу.

На дужину и трајање Велике депресије јако је негативно утицало и постојање „златног стандарда“. Политика интересних стопа била је диктирана потребом да се, по утврђеним курсевима, одржи конвертибилност домаћих валута у злато,. То је значило политику скупог новца. На крају се дошло до тога да су земље желећи да заштите своје националне интересе ишле на штету општег - а са тим и на штету свог и свих других појединачних! Протекционизам је ограничио међународно тржиште и убрзао пад цена роба, а британски излазак из система златног стандарда дезорганизовао је светски монетарни систем. Кејнс је – осмишљавајући касније реформу тог система сматрао да он мора бити тако устројен да стимулише, а не да спречава тежњу ка остварењу пуне запослености.

Америчка политика оздрављења 30-тих година била је „скрпљена из делова“ и недовољно опсежна. „Њу Дил“ јесте довео до дуготрајних побољшања у банкарском систему и саобраћају, али је количина „стимулуса“ ипак била премала. САД (али и Британија) су стога 1937. и 1938. стога поново пале у депресију, из које их је извукло тек повећање трошкова за наоружање пред Други светски рат.

Утврђивање доктрине. У меморандуму од 3. септембра 1931. године Кејнс поставља основе своје касније доктрине. **1.** Тржишне кретње је немогуће предвидети, па се привредни циклуси не могу избећи. Пре тога он је веровао да се ефикасност тржишта може осигурати деловањем довољног броја разумних

инвеститора који преставаљају противтежу онима који такви нису. После краха 1929. ту је теорију (по којој, дакле, талентовани предузимачи успевају да одиграју улогу „креатора тржишта“ и одрже их у стању нормале) одбацио. Такви предузимачи - ма колико се трудили да покажу супротно - у суштини знају само мало више од осталих,. **2.** Инвеститори морају имати осећање одговорности – при чему не могу бити одговорни само акционарима, већ и друштву. Они на тржишту које је у паду морају пре да купују него да продају и морају бити уверени да су очекивања од јефтених куповина рационалнија од панике у коју тоне већина. Постоји и друштвена потреба да се процес инвестирања стабилизује. Инвеститори стога морају – као и држава – сузбијати манију за ликвидношћу. Озбиљан инвеститор има дужност да с времена на време, смиреног духа и без пребацавања самоме себи прихвати пад вредности онога што поседује. Свака друга политика је противдруштвена, води нестанку поверења и није у складу са потребама функционисања привредног система. Инвеститор мора пре свега тежити дугорочним резултатима и о њему треба судити само на основу њих. Кејнс је размишљао о томе како куповање (инвестирање) у временима кризе учинити сталним и обавезујућим попут брака, како би се инвеститори натерали да размишљају о инвестицијама у дугорочној перспективи – али је на крају признао да би тај пројекат био неефикасан, а да га уз то не би било ни могуће остварити.

Врло је важно да је Кејнс указао на то колико је стабилност друштва у интересу разумног инвеститора. Он је на нов начин поставио знак једнакости између дугорочног личног интереса, на једној и општег интереса, на другој страни.

4. Кејнсова економска теорија

Кејнсова теорија се разликује од класичне по томе како схвата нивоа знања којим располажу учесници у тржишној утакмици. Класичари су сматрали да знање о будућим догађањима може бити савршено, пошто се ту ради само о суочавању са мерљивим ризицима. Кејнс је, међутим, био уверен да привредни актери стоје пред неуклоњивом неизвесношћу и да не располажу средствима која би им помогла да при инвестирању израчунају ризик. (Мада их новац, који им омогућава да одлуку о некој куповини одложе, на неки начин од те неизвесности штити). Главни смисао управљања привредом је управо у смањењу степена неизвесности.

Политика коју је Кејнс предлагао била је непосредно условљена његовом теоријом. Он није био заинтересован само за дијагнозу, него и за лечење. При чему је био свестан да терапије никад нису до краја дефинисане и да увек постоје специфичности везане за сваки појединачни случај.

Пре-кејнсијанска економска мисао.

Ту мисао су одликовале четири ствари: појмови сталне оскудице, неутралности новца и природне равнотеже - и нереализам у поставкама.

Стална оскудица. Сматрало се да средства која стоје на располагању никада нису довољна да би задовољила људске потребе. Стога тражња за производима људског рада никада није могла да пресахне – она је ограничена једино обимом саме производње. Значи да понуда ствара сопствену тражњу. Стога ће људи,

сматрало се, увек куповати оно што произведу. Могло се радити о различитим нивоима тражње у различитим гранама производње, али укупан недостатак тражње био је а priori искључен. Стога је главна брига била ефикасност производње: како из постојећих средстава извући што је више могуће.

Из неограничености тражње произишло је да је главни задатак економије производња што већег богатства. Уз то је ишла теорија „лесе-фер“: стварање тог богатства треба препустити слободном тржишту, а не држави. Мешање државе може само да смета.

С друге стране, Кејнс је уочио да постоје околности (и то тако често да се то може назвати нормалним стањем) у којима тотална тражња заостаје за тоталном понудом, где не постоји гаранција да ће све што је произведено бити и купљено и где штедња значи смањење потрошње (т.ј. није њен саставни део).

Велика Депересија тако није била криза сиромаштва, већ криза обиља. Стога су гласови који су у таквим условима излаз тражили у рестрикцијама и уздржавању од могуће производње, представљали гласове «будала и лудака» (Кејнс).

Неутралност новца. У средишту класичне теорије стајала је теорија вредности. Цене су ту одређене понудом и потражњом, а новац је само средство за олакшање размене. С обзиром на сталну оскудицу, људи долазе до новца само зато да би га се што пре отарасили, било кроз куповину роба, било кроз инвестирање у машине – новац нема неку корисност «по себи». Ово је квантитативна теорија новца. За Кејнса је, међутим, новац «ризница вредности» исто колико и прометно средство. Он је инструмент који повезује садашњост са будућношћу. У монетарној економији променљиви погледи на будућност утичу не само на усмерење запослености капацитета, него и на њен ниво..

Схватање о равнотежи. Класична економска наука је привреду схватала као свет независних, атомизованих честица чије деловање и противделовање тај свет одржавају у равнотежи. Улогу силе гравитације ту је играо разумни себични интерес који делује у окружењу где све иде углавном глатко. Вођени тим интересом, у условима слободе тржишта, субјекти се кроз међусобно деловање неутралишу тако да привреде напредују у савршеној равнотежи. Економисти нису порицали да може дћи и до поремећаја («трења»), али су тврдили да се после тога све брзо враћа у стање равнотеже, као што се и зањихано клатно увек враћа у свој природни, миран положај. Они су стога сматрали да наука треба да се бави трајним силама које одржавају равнотежу, а не привременима које је нарушавају. Кејнс је, међутим, стао на Малтусову («напредак друштва иде кроз неправилне покрете»), а не на Рикардову страну Он је тежиште економског резоновања померио са дугих на кратке рокове. Јер, по њему, дугорочност доводи у забуну: «на дужи рок сви смо ми мртви». Економисти су бескорисни ако у узбурканим временима могу једино да нам кажу да ће после олује море опет бити мирно!

Управо да би се попунила ова празнина створене су теорије пословних циклуса. По њима, прегревање привреде води претераном инвестирању, које се на крају завршава пропашћу. Шумпетер је, међутим, смену растова и падова (у којима долази до уништења старих и стварања нових капитала) видео као неодвојив део напретка. Он и њему слични поставили су кључно питање: која је улога институција и политике у одржавању тржишне стабилности. Тако је Фридман тврдио да се Велика Депресија могла избећи применом исправне монетарне

политике, док је Хајек веровао (као и многи други данас) да је у корену «пренадувавања» привреде претерано кредитирање. Поставља се, међутим, питање: не поричу ли ови економисти – тиме што равнотежу привредног система стављају у зависност од институционалног и политичког оквира - читаву своју причу о «саморегулишућим тржиштима»? Кејнс је одбацио конструкцију механичке равнотеже коју тобоже привремено «нарушавају удари споља». За разлику од клатна, тржишне привреде немају јединствену тачку мировања. Људи нису билијарске кугле чији се положај и брзина могу прецизно израчунати. Економија је, ипак, хуманистичка наука која мора узети у обзир и вредности, мотиве, очекивања и осећање неизвесности.

Идеалистички карактер теорије. Још од Рикарда економисти су градили «оскудне» моделе који су укључивали само ограничен број варијабли: тиме су желели да избегну дескриптивност и разликују главне покретаче система од случајних. Кејнс је такође користио моделе, али је одбацио идеално-типски приступ њиховој изградњи. Економска теорија би требало да свет проучава онакав какав јесте, а не да измишља «савршене» светове. Јер ако је масовна незапосленост чињеница, бескорисно је градити економску теорију на претпоставци пуне запослености. Ако су финансијске кризе чињеница, некорисна је теорија по којој су акције увек процењене исправно. Теорије морају бити у стању да објасне стварне појаве. Стога се Кејнс залагао за реалистичко грађење претпоставки. Он је критиковао класичну школу зато што је из разматрања искључивала важне чињенице и није био спреман да њему својствен реализам жртвује математици. Уосталом, сматрао је да таква теорија не би била од велике користи политици. Његова «будна пажња» увек му је помагала да чињенице сагледава без утицаја унапред смишљених теорија.

Кејнсова теорија

Привредни живот који слика Кејнс прожет је неизвесношћу – због ње људи прибегавају штедњи у готовини, улагања иду горе-доле, а каматна се стопа показује немоћном да штедњу и инвестиције доведе у склад. Сви привредни делатници покретани су мање-више свешћу о неизвесним изгледима у будућности, од чега се бране поседовањем новца – тиме се кида некада чврста повезаност понуде и тражње. Неизвесношћу се може објаснити и чињеница да скромна очекивања од будућности опстају и коче привредну активност још дуго времена после тренутка када робе, услуге и инвестиције постану доступне по „ниским ценама“. Осећање неизвесности расте и опада – постоје времена у којима људи мање или више верују у будућност. У првом случају привреда болује, у другом цвета. У капитализму сâм систем производи неизвесност: он је машинерија за акумулацију капиталних добара, која принос не дају одмах, него касније. Али и сва спорост и испрекиданост привредног развоја кроз историју може се објаснити неизвесношћу.

Кејнсов раскид са класичном школом био је у суштини епистемолошке природе: ту се радило о количини знања којим привредни делатници располажу када улазе у процес размене. Кејнс је направио разлику између „ризика“ (који је мерљив) и неизвесности (која је немерљива). Вероватноћа може да буде

статистичка, али и не мора. У одређеним ситуацијама одлука мора да буде самовољна. Разумно уверење не треба поистовећивати са истинитим. „Ћеф“, међутим, не мора да буде нужно неразуман – у тренутку када нема начина да сазнамо шта носи будућност, деловање које се води њиме може да буде разумно. При поседовању одређеног нивоа знања он, дакле, може бити разуман. Има ситуација при одлучивању у којима срећа игра много већу улогу од разлога који се чине утемељеним.

Кејнс је увео још једну категорију „несазнатљивог“ – вероватноћу која је укорењена не у епистемолошкој, него у онтолошкој неизвесности. Не постоји научна метода на основу које би се могао утврдио степен вероватноће догађаја као што су будући ратови, цена бакра или каматне стопе кроз двадесет година, застаривање одређених проналазака или положај приватних предузимача у друштвеном систему који ће постојати кроз неколико деценија – морамо се помирити са чињеницом да то једноставно не можемо знати. Међутим, и поред тога, нужност деловања и доношења одлука тера нас да као практичари превидимо ову „чудну“ чињеницу.

Кејнс разликује ишчекивања од будућности од уверениости у њихово остварење: та разлика не би постојала када би се извесност тог остваривања могла утврђивати статистички. Проблем је што економисти проблем „поверења“ нису пажљиво анализирали.

Границе економетрије. Присуство неуклоњиве неизвесности учинила је Кејнса скептичним у погледу вредности економетрије – употребе статистичких техника, пре свега „регресивне анализе“ (где се на квантитативан начин испитује како промене фактора за које имамо разлога да верујемо да представљају кључне (независне) променљиве изазивају промене у варијаблама које нас занимају (зависним варијаблама). Ради се о емпиријском поступку који користи податке из прошлости. Установљење односа између ове две врсте варијабли омогућава нам предвиђамо будућа стања зависних варијабли. **1.** Користити ову анализу како би се дошло до одређених параметара који ће се онда сматрати сталним, погрешно је. С обзиром да знамо да многи економски односи нису хомогени, не постоји разлог зашто се они не би периодично мењали. **2.** Мора се критиковати *ad hoc* природа неких квантитативних модела. Преслободно се бирају коефицијенти и временски периоди. **3.** Постоје важни утицаји са стране који се не могу изразити у статистичком облику – уколико би покушали да то учинимо добили би смо резултате чија би прецизност представљала варку.

Стављајући нагласак на неизвесност, Кејнс је истакао значај стрепње од будућности и њену улогу у кочењу привреденог развоја. Развоју је очигледно потребан подстицај. У новије време привредни живот јесте постао срећенији и предвидљивији, али су све већи значај и моћ финансијског капитала, убрзање технолошког развоја и огромна количина информација довели до тога да су све учесталији и већи ломови који нису производ спољних догађања, већ самих привредних делатности.

Ефективна тражња. Главна поставка Кејнсове „Опште теорије“ је да ниво запослености зависи од укупне тражње. Равнотежа се постиже када купци купују довољно производа по профитабиним ценама тако да послодавци могу оправдано да запосле онај број радника који је потребан да се поменути производи произведу.

Ова тачка, у којој се криве укупне понуде и потражње секу, представља тачку ефективне потражње. Кејнс показује да та тачка није нужно и тачка пуне запослености. Он је први дао теорију производње у којој се привреда посматра не парцијално, него као целина.

Кејнс је укупну потражњу (или послодавчев очекивани приход) разбио на две компоненте: потрошачку и инвестициону потражњу. Прва је стабилан, а друга нестабилан елемент у потражњи. На кратак рок, спремност за трошење се не мења много, зато што она – за разлику од спремности за инвестирање која зависи од очекивања – зависи пре свега од навике. У складу са Кејнсовим „психолошким законом“ када приход расте расте и потрошња, али споријим ритмом, а када приход пада, пада и она – опет спорије. То доприноси стабилности привреде. Проблем је што би јаз који настаје између производње и потрошње требало попунити инвестицијама – уколико се жели одржање пуне запослености. Новина код Кејнса је то у томе што је он сматрао да штедња јесте одузимање од потрошње, али не обавезно и фонд за инвестиције. Ако свако жели да штеди све више и више, предузећа продају све мање, па пада и производња – сем ако истовремено не расте жеља за инвестирањем. Тако да што је друштво шкртије, то има све веће тешкоће у одржавању пуне запослености. Терет њеног одржања пада на инвестициону потражњу т.ј. потражњу за новом капиталном опремом.

Спремност за инвестирање. Инвестирање зависи од „маргиналне ефикасности капитала“ т.ј. од очекиване стопе добити у односу на цену по којој су капитална добра купљена. Она се стално упоређује са каматном стопом на тржишту, па ако је од ове виша - долази до раста инвестиција, а ако је нижа, - до њиховог пада.

Прилагођавају се количине, а не цене. Класични економисти су претпостављали да се укупна понуда – новчана вредност производње – спремно и брзо прилагођава променљивим очекивањима од профитабилних продаја, при чему се привреда одржава у стању пуне запослености. Кејнс је порекао Сејов закон по коме понуда увек ствара сопствену потражњу. Основни механизам помоћу кога привреда постиже ново стање равнотеже је механизам смањења производње, а не цена. Вишак понуде, по њему, у стварности се не уклања смањењем плата, него падом запослености! То је и била највећа новина коју је донела „Општа теорија“. Појам „равнотеже без пуне запослености“ садржи основни Кејнсов став да тржишној привреди недостаје ефикасан механизам који би јој помагао да се после великих падова усправи.

Последице неизвесности. Поставља се питање како је могуће да укупна потражња буде мања од производне способности? Зашто, с времена на време, тржишни систем не успева да обезбеди запослење свима онима који га траже? Овде наступа неизвесност као кључ објашњења. Њена главна последица је смањење „спремности за инвестирање“. Чињеница је да су инвестиције променљив елемент капиталистичке привреде. Те су привреде су пре Кејнса сматране много стабилнијима него што у ствари јесу. У процес инвестирања Кејнс је убацио елемент новца. Чињеница је да су финансијска тржишта неизоставни део производње. Оне силе које изазивају нестабилност тих тржишта, изазивају и нестабилност инвестиција.

Кејнсова полазна тачка је било „крајње несигурно знање на коме се заснивају наше процене могуће добити“. Основно средство којим се у присуству несигурне будућности служимо је уверење да се ризик да квантификовати, претпоставка да је он израчунљив. То је оно што раде математички модели. Тако се стиче сигурност неопходна да би се инвестирало. Проблем је што ма каква количина података из прошлости везаних за привредна кретања којима располажемо, никако не јемчи да ће у будућности та кретања бити иста – ниједан привредни догађај не догађа се двапут на исти начин!

1. Техника претварања неизвесности у прорачунљив ризик заснива се на одређеним конвенцијама. Прва је да ће тренутно стање ствари трајати до у недоглед. Дуги периоди се схватају као скуп краћих у којима се располаже релативно сигурним знањем о будућности – промене ће притом бити релативно мале, квантитативне, а не квалитативне. Грешка је у томе што се не схвата да се мала количина неизвесности у вези са првим следећим периодом, све више повећава како се иде даље, из периода у период. Приход од инвестиција зависи од много чега: каматних стопа, стопе инфлације, курса валута, техничких промена и сл. Садашње цене не могу о будућим рећи много више него што то може „регресивна анализа“ прошлих. Зато је Кејнс и веровао да управо несигурност гура професионално инвестирање у спекулацију: нико не жели да себи допусти луксуз и нађе се са „погрешним“ делом у рукама када наступи час истине. Спекуланти не могу нанети штету када су попут мехурића у снажном потоку инвестиција. Али стање постаје озбиљно када предузећа постану мехурићи у вртлогу спекулације. Ствари иду до врага када раст производње постаје нус-производ коцкарских активности.

2. Друга конвенција је она о повођењу за масом. У тренуцима кризе, знајући да је наш лични суд склон грешкама, препуштамо се мишљењу мноштва. Чињеница је, међутим, да ће слагање многих око процене ризика бити чиста коинциденција. Бихејвиористичка економија тврди да се ту ради о инстинкту преживљавања који је постао део наше генетике. Кејнс је, међутим, тврдио да је у случају неизвесности следити масу – разумно. Он је у томе видео пример корисности друштвених правила – у стању несигурности најбољи резултати, гледано у целини, постижу се слеђењем општеприхваћене праксе. Али тако се дају и објаснити нагле промене до којих долази са пристизањем свежих вести (у условима када правога знања нема). Овде видимо и нешто што је од значаја за епистемологију: цене се обликују према конвенционалним судовима, и тек су у далекој вези са темељним силама продуктивности и трошења које управљају понудом и потражњом на тржишту инвестиција. Ту се види и противречан карактер финансијских иновација: повећавајући ликвидност инвестиција тржиште хартија од вредности смањује удео кеша који људи држе у резервама – при чему истовремено проширује поље спекулације и привредни живот чини подложнијим променама. Управо то се догодило са „секуризацијом“ током последњих неколико година.

Инертност плата и каматних стопа. Уверење класичара да се привреде регулишу саме од себе заснивало се на томе да није узимана у обзир неизвесност и да се чврсто веровало у постојање механизма аутоматског прилагођавања. Кључни елемент су ту биле флексибилне плате. Пигу је писао да постоји снажна тенденција да плате буду тако повезане са потражњом да свако буде запослен. Кејнс је ово

порицао: чак и да су плате потпуно флексибилне недобровољна незапосленост би била сасвим могућа. А у стварном свету плате нису савршено савитљиве и падају споријим темпом од цена роба. То је због тога што постоји процес колективног преговарања у коме ни једна групација не жели да буде прва која ће прихватити смањење плата и тако бити гора од осталих. (Треба рећи да одређивање нивоа плата унапред, одговара и послодавцима и синдикатима јер их брани од несигурних цена роба и рада у будућности. У класичној економији ове две стране нису узимане у обзир).

У основи Кејнсове теорије је, дакле, схватање о неизбежној неизвесности. Све остало гради се на њој и на улози новца као везе између прошлости и будућности. Новина није само у Кејнсовим схватањима финансијске нестабилности и ефективне тражње, него у комбинацији ове две ствари и извођењу из њих теорије сталне незапослености.

Политика. Политичке импликације „Опште теорије“ су двоструке и врте се око питања: која економска политика избавља привреду из рецесије и која их спречава да у њу западну? У првом случају је битно да се трошење подигне на ниво који постоји при пуној запослености, а у другом да се ниво трошења одржава. Главни инструменти у овоме су монетарна и фискална политика.

На почетку Велике депресије Кејнс је сматрао да је повећање количине новца у оптицају које треба да доведе до смањења дугорочних каматних стопа - и смањења реалних плата – довољно да привреду избави из рецесије. Али у време када је писао „Општу теорију“ почео је да сумња да је монетарна политика сама по себи довољна. Он је приметио све јачу тенденцију да се новац гомила. Наметало се питање зашто би неко гледао да држи новац (сем за непосредне трошкове) када постоји могућност куповине хартија од вредности које доносе принос? Кејнс је утврдио да је увек присутан, неопходан услов за такво „спекулативно“ држање пара управо неизвесност у погледу нивоа приноса (каматних стопа) у будућности. Ту увек постоји опасност да се у случају претварања (ако то буде нужно) дугорочних хартија од вредности у готовину, претрпе губици и то већи него да се остајало при готовини. У таквој ситуацији инвеститори ће држати неискоришћен новац који би могао бити упумпан у хартије од вредности. Привреда ће се наћи у замци – у недостатку ликвидности. Монетарна политика сама није, дакле, довољна да привреду избави из рецесије - нужна је и пореска политика, значи трошење пара од стране државе.

У садашњој кризи, квантитативни раст новчане масе сигурно је позитивно утицао на цене хартија од вредности (акција и обвезница). Али већина „новог“ новца још није продрла у стварну привреду. Она још није стимулисала нове инвестиције зато што банкарни од инвестиротра још увек траже више него што ови очекују да зараде. Тачно је да банке дају кредите, али је њихова количина у великој мери одређена потражњом која расте или пада у складу са поверењем инвеститора у будућност. Тако да кредитирање може да «пресуши» и када је новац «јефтин», а да расте када је «скуп». У таквим околностима монетарна политика престаје да врши одлучујући утицај на услове кредитирање. Кејнс је био скептичан око могућности да се само монетарном политиком одржи тражња неопходна за стање пуне запослености јер запосленост не зависи само од деловања конвенционалне и дугорочно стабилне каматне стопе, него и од крајње несталне и променљиве

маргиналне ефикасности капитала. Стога он сматра да **а.** треба користити монетарну политику како би се установила и одржавала на истом нивоу дугорочна, стално ниска каматна стопа, а онда **б.** прибећи држави као директном инвеститору. Јер тек свеобухватна социјализација инвестирања омогућава стабилизацију коју прати пуна запосленост. Порука је била следећа: држава треба да управља тражњом као би се осцилације свеле на најмању могућу меру. Она, једном речју, треба да умањи неизвесност, да свет учини предвидљивијим. При чему се - сматрајући све време да држава мора преузети одговорност за инвестициону страну привредне политике - ипак залагао за то да се тежиште владине политике постепено премешта на подстицање потрошње (уз јавне инвестиције као стално упориште).

5. Кејнсијанска револуција: успех или неуспех?

Кејнсијански свет

Кејнсијанска економија је (у својим разним варијантама) четврт века доживљала прави тријумф. Државе су на националном нивоу прихватиле одговорност за одржавање високог и стабилног нивоа запослености, успостављен је Бретонвудски систем међународних економских односа који је спречавао да се силе рецесије преносе кроз међународна плаћања и трговину. Био је то период изузетног раста.

Међутим, од почетка 80-тих (када је отпочела неолиберална „револуција“) и теорија и пракса су већ биле склизнуле на пред-кејнсијански систем идеја. На државу је опет почело да се гледа као на део проблема, а не део решења. Експанзивне економске политике биле су оптужене за подстицање инфлације, спутавање иначе „добро информисаних приватних инвеститора“ и неуспех у смањењу незапослености на дужи рок. У времена Регана (од 1979.) и Тачерове (од 1980.) тржишта су постепено ослобађана окова прописа, порези смањивани, синдикати неутралисани, а међународне институције „кастриране“. Вашингтонски консензус из 1989. наметнуо је земљама у развоју неолибералне привредне политике које су биле у интересу САД: слободну трговину, приватизацију, дерегулацију, избалансиране буџете, циљну инфлацију и пливајуће валутне курсеве. Опет је завладало класично мишљење о ефикасним и саморегулишућим тржиштима.

Контрареволуција се јавила како у оквиру економске политике, тако и у оквиру економске теорије. Идеје могу одлучно утицати на политику, али и оне увек улазе у јавну арену помешане са политиком, идеологијама, приватним интересима и локалним факторима чији су делом одраз.

Теоријско „парање“. Кејнсијанизам је прихваћен доста невољно: од економиста као прагматично прилагођавање стварности, од пословних људи као препрека социјалистичкој агитацији, од политичара деснице као додатни аргумент за смањење пореза и нове трошкове за наоружање, а од политичара левице као оправдање за трошење на социјалу. Интелектуална убеђеност је увек мање важна од практичне користи, а овде се радило управо о томе. Одређена теоријска

празнина била је испуњена старом теријом у новом математичком руху. У тренутку када су заборављање Велике депресије, грешке кејнсијанских менаџера и појава нових технологија створиле „повољно“ политичко тло – почело је „враћање коренима“, с тим да је уместо класичне економске теорије наступила неокласична.

Џоан Робинсон је амерички кејнсијанизам назвала „мешанцем“. Тај правац је тврдио да је Кејнсова теорија била погрешна, али да су њени закључци били исправни т.ј. да је употреба Кејнсових политичких инструмената, ако не из теоријских, оно из практичних разлога, била оправдана,. Прва генерација његових следбеника била му је фанатично привржена и страсно је веровала у вредност анти-рецесионе политике. Али начин на који су га тумачили наводио је на помисао да га сматрају теоријским шарлатаном. Тако је Пигу објашњавао „кашњења“ у пуној запослености инертношћу цена, док је Кејнс – објашњавајући разлоге настанка депресија и дужину њиховог трајања – главни узрок видео не у инертност цена и плата, него у неуклоњивој неизвесности. За изрођавање сопствене теорије крив је и сам Кејнс коме је било важније да се његове идеје примењују, него да инсистира на њиховом прецизном тумачењу. Било је то златно доба економије када су чувени економисти радили као државни саветници.

Неокласична синтеза је била интелектуално нестабилна. Однос између макро и микро економије остављен је у хаосу. Јер, ако су радници рационални зашто су толико неефикасни у довођењу плата на одговарајући ниво? И зашто је онда оправдана антициклична политика? Кејнс би наравно одговорио да претпоставка о доношењу правих одлука на личном нивоу, у свету где су ишчекивања крајње неизвесна, не може бити реална.

Струка је могла да се избави на два начина: да се макроекономска теорија прилагоди класичној микрометодологији или да се макроекономска теорија прилагоди кејнсијанској макроекономији. Прво решење је превагнуло: на њему су радили монетаристи, неокласичари и теоретичари реалних пословних циклуса (већ поменути „слатководни“ економисти). За друго су се определили неокејнсијанци („морски“).

Појављује се Милтон Фридман. Многи су сматрали да Кејнс није довољно узео у обзир важност искуства и праву употребу чињеница које стоје на располагању. Учинило се сасвим прихватљивим да се на основу те две ствари на будућност може гледати са високим степеном вероватноће – да се неизвесност може свести на прорачунљиви ризик. Неокласична теорија је следствено томе дошла до закључка да држава никако не може да унапреди деловање слободних тржишта које ништа не омета и да је најбоља привреда она која се само-регулише. Ови аргументи су искоришћени да се угуши „кејнсијанска револуција“ и улога државе ограничи на одржавање количине новца у оптицају и очување отвореног тржишта.

Вођа ове побуне био је Милтон Фридман. Он је тврдио да је на краји рок повећање стопе раста новчане масе у стању да утиче на стопу раста производње, али да на дужи рок води расту цена. Пошто су, дакле, самовољна монетарна и порска политика могући извор неравнотеже, држава мора да брине само о томе да новчана маса расте по стопи једнакој стопи раста производње на националном нивоу. То ће допринети истовремено стабилности цена и пуној запослености. Стабилности ће више допринети политика која је предвидива, него политика која стално покушава да реагује на променљиве околности.

Кључна промена је била у томе што Фридман под пуном запосленošћу није сматрао одсуство сваке резервне могућности у производњи, већ некакав уравнотежени степен незапослености који је он назвао „природном стопом незапослености“. Радило се о стопи која се формира у условима стабилне инфлације или „неутралног“ новца. Кејнсијанци су 60-тих година веровали у могућност усклађивања инфлације и незапослености остављајући политичарима да се одреде за различите „мешавине“. Фридман је сад тврдио да су радници у време кејнсијанске економије били у ствари изиграни јер су, не узимајући у обзир раст цена, прихватили плате које су биле реално ниже од оних које су тражили. При чему је заступао тезу да инфлацију није изазвало подизање плата изнад нивоа раста продуктивности, већ претерано увећање новчане масе иза кога је стајала држава. Фридман је стога предвидео да ће доћи до истовременог повећања инфлације и незапослености – до „стагфлације“. Јер природна стопа незапослености рашће због структуралних „крутости“ на тржишту рада, а инфлација због сталних „инјекција тражње“ у привреду (мотивисаних тежњом да се незапосленост сведе у друштвено прихватљиве границе). Изјава британског премијера Калагана из 1976. сматра се крајем кејнсијанске ере: он је, наиме, тада изјавио да излазак из рецесије не води преко повећања тражње и додао да је претходни систем могао да функционише само тако што је производио инфлацију.

Фридман је и Велику депресију видео другачије од Кејнса: до ње је, по њему, довела погрешна државна политика, а не урођена нестабилност приватне економије. И историјско искуство и теорија, сматра он, указују на неопходност ослобађања приватног предузетништва из канци државе – на неопходност смањења пореза и уопште регулације.

Фридман је и овде макроекономске последице изводио из логике личног избора – разумни привредни делатници, вођени личним интересом, гледају унапред, а из искуства су научили како да мењају своју стратегију када држава покушава да им наметне решења која не желе. Као што је Кејнс успео на политичком плану због проблема незапослености 30-тих година, тако је и Фридманова одбрана слободног тржишта постигла успех у време када се крупни амерички капитал уплашио све већих издатака за социјалу, неопходних да би се остварио Џонсонов пројект „Великог друштва“ и отворено окренуо против тадашње демократске владе. Тако да смо у времену од краја 60-тих до раних 80-тих сведоци постепеног повратка на конзервативну привредну и социјалну политику.

Неокласични економисти. Фридманова теорија „прилагодљивих очекивања“ није могла да задовољи нову генерацију математички поткованих економиста који су хтели да оду даље (као на пр. Роберт Лукас). Код Фридмана привредни делатници уче и прилагођавају своје понашање сигнаlima који стижу са тржишта, али су увек – с обзиром да тржишни процеси захтевају време – неизбежно у закашњењу. Лукас сматра да су „разумни делатници“ данас већ у стању да боље од Фридманових прикупљају и разумевају знакове који долазе са тржишта. Јер они се ослањају на прошла искуства и врло добро знају какве се последице од одређених догађаја могу очекивати.

Теорија пословних циклуса створена је како би се потпуно уклонила могућност државне интервенције. По њој, привреда је увек у стању пуне запослености, с обзиром да су колебања производње увек у оквиру «природне

стоје незапослености». Стога ће било какав државни захват усмерен на уклањање нестабилности увек водити смањењу благостања. Ова теорија је помагала онима који су се залагали за смањење пореза – јер, пошто држава не може квалитетно да подстиче привреду (штавише, она ствари својим интервенисањем може само да јој шкоди) логично је да она треба да буде што мања. Пословни људи су ти који треба да стварају богатство, при чему га не стварају само за себе, него и за све остале чланове друштва.

Неокејнсијанци. Јавили су се 80-тих година као одговор на теорије владајуће Чикашке школе Роберта Лукаса и његових следбеника. Главни повод је била велика и стална незапосленост која се није уклапала у учења теорије пословних циклуса. Било је очигледно да, с обзиром да не постоји способност тренутног прилагођавања актера новим ситуацијама (они, наиме, увек гледају колико ће их тако нешто коштати), вера у разумна очекивања привредних делатника не повлачи за собом и извесност брзог успостављања нових равнотежа на тржишту. Неокејнсијанци су спојили класичне ставове о разумним очекивањима и природној стопи незапослености са ставовима да тржишта нису увек у стању да се уравнотежују и да незапосленост може дуже времена остајати на високом нивоу и тиме оставили могућност за ограничене државне интервенције. Најпознатији представник ове школе је нобеловац Џоел Стиглиц кога је Пол Дејвидсон, посткејнсијанац, због потпуног изостављања Кејнсовог основног постулата о неизвесности, оптужио за «издају».

Нова неокласична синтеза. Настала је крајем 20-ог века како би, ослањајући се на неокласичаре, неутралисала неокејнсијанске критике. Ослањала се на теорију динамичке равнотеже и конкретизовала различита «изненађења» која могу да снађу привреду. Расправа се сада повела око брзине којом је могуће тим «изненађењима» се прилагодити - нови неокласичари су говорили о могућности релативно брзог прилагођавања, а неокејнсијанци остајали при ставу да су цене и плате инертне и да све то иде много спорије.

Теорија јавног избора. Ради се о грани економије која је настала кроз анализу међуутицаја политике и привреду. Она државу посматра као играча унутар привредног живота и притом је интересује не како би она требало да делује, него како стварно дела. Ту се тврди да државна економска политика није мотивисана бригом за јавни интерес, већ бригом за остварење приватних интереса политичара, бирократа и других лобија који желе да «живе од неке врсте ренте». Својим сликањем државних неуспеха ова теорија је додатно допринела ограничавању интервенција у привреду и оправдала мере које су политичаре терале да «поштују правила».

Данашње стање. Напуштајући све више област здравог разума и стављајући акценат на унапређење математичких модела, савремени либерални економисти су се више него икада удаљили од Кејнса. Осам је главних разлика између ове две теорије:

1. Либерали су укинули Кејнсово разликовање неизвесности и ризика. По њима, сва неизвесност око будућих догађања може бити сведена на рачун вероватноће. Иза тога је претпоставка да ће степен вероватноће из прошлости важити и у будућности. То значи да привредни делатници могу у принципу имати

савршена обавештења о будућности, или да су им таква обавештења бар потенцијално доступна (ма колико понекад била скупа).

2. Они су укинули и фактор времена. Догађаји не следе један други у времену, него наступају малтене истовремено. Располажући стално свежим подацима, привредни делатници су у стању да се одмах и крајње делотворно прилагођавају свим спољним «ударима». (Мора се, међутим, рећи да и некејнсијанци обитавају у истом духовном простору, с тим што они верују у краткотрајне поремећаје на тржишту изазване инертношћу цена у временима «удара» тражње. И поред тога, они ипак не могу да објасне узрок пада укупне тражње, за шта је нужно признати постојање неизвесности).

3. Макроекономска је схваћена по моделу микроекономије, у смислу да се макроекономски модели заснивају на рационалним очекивањима појединаца и предузећа. То је супротно Кејнсовим ставовима да је индивидуално понашање обликовано укупним психолошко-логичким чињеницама («спремност за трошење», «степен поверења», «давање предности готовини» и сл) које свој крајњи узрок имају у неизбежној неизвесности.

4. Макроекономија се данас заснива на понуди, а не на потражњи – на ставу да понуда аутоматски ствара сопствену тражњу. Кејнс је то категорички побијао. Полазећи од поменутог приоритета понуде либерали су тражили и да привреда буде што «еластичнија» т.ј. да постоји могућност брзе промене свих уговора. Ово је повлачило захтеве да синдикати буду што слабији, уговори којима се регулишу плате што лабавији, а услови за стицање права на помоћ у случају незапослености и остале бенефиције - све строжији.

5. Либерали заступају квантитативну теорију новца - схватање да стопу инфлације одређује стопа раста новчаног прилива. Кејнс је тврдио да је то тачно само у условима пуне запослености.

6. Охрабрени математичким достигнућима либерални економисти су се потпуно окренули платонистичком стварању чисте теорије. Истина је жртвована математичкој елеганцији. Данас живимо у свету тврдњи које немају везе са стварношћу. Кејнс се, насупрот томе, залагао за «реалне претпоставке».

7. Данас преовладава схватање да држава не треба да се меша у привредна кретања. Политика стабилизације треба само да следи урођену способност тржишта да сама себе исправљају – тако се улога политичког фактора своди на обезбеђење стабилности цена.

8. Стабилизација се данас жели постићи пре свега тако што ће се држава ограничити на постављање јасних правила игре – наравно у складу са очекивањима послодаваца.

Овакви теоријски ставови довели су до сужавања домета макрополитике и промена њених експлицитних циљева. Прихватањем «природне стопе незапослености» велики део некадашње макро политике, који је био усмерен на смањење незапослености, замењен је реформама на страни понуде. Тако је макроекономији остављено да стреми само једном – одржању стабилности цена. Једином важном макроекономском теоријом данас се сматра квантитативна теорија новца, чиме се Кејнсова револуција на теоријском нивоу укида.

У науци се говори о периодичним «сменама парадигми» (Томас Кун): као последица нагомилавањем аномалија – догађаја које теорија није предвидела и

којима се дуже време дају ad hoc објашњења – у једном тренутку долази до замене владајућих теорија новима. Тренутно смо сведоци да се то догађа са неокласичном макроекономском парадигмом која више не може да објасни бројне аномалије: криза из 2008. је само последњи и најупечатљивији пример. Време је за нову парадигму која мора бити грађена на Кејнсовом увиду у природу људског понашања у условима неизвесности.

Идеје и интереси. Никада не треба сметати с ума политички контекст у оквиру кога се јављају одређене идеје. Кејнсова теорија је примењена у време после Другог светског рата када је требало ојачати консензус у западним друштвима и ојачати капитализам пред налетима домаћих и страних револуционарних таласања. Основни смисао сви мера које су предузимане био је у одржавању високог нивоа тражње, при чему се њихова природа од земље до земље доста разликовала: у Британији је највише давано за развој социјалних служби, у континенталној Европи за програме јавних инвестиција, док је у САД акценат стављен на смањење пореза (како би се избегла рецесија и задовољио пословни свет) и буџетске дефиците (ради одржања високе стопе запослености и придобијања радника). Све ово није имало везе са оригиналном Кејнсовом фискалном политиком која је захтевала да јавно трошење буду у равнотежи са приходима од пореза.

И нестанак кејнсијанизма везан је за политичке околности. Десне снаге су успеле да убеду сиромашне беле гласаче да гласају против својих правих интереса (Кругман). Идеологија је ту одиграла кључну улогу: прича о врлинама слободних тржишта омогућила је долазак на власт снага које су играле у корист интереса финасијског капитала. Истрија, међутим, показује да преживљавају у суштини само идеје које унапређују оно што је универзално у људској природи и искуству, а не оно што представља интересе само неке посебне групације.

Поређење кејнсијанске и пост-кејнсијанске ере

Кејнсијанизам је стално критикован због тобожње опасности коју представља за «природну динамику» капиталистичког система. Кејнс је, међутим, сматрао да је капитализму, много више од динамичности, својствена одређена врста страховања и да управо она кочи његов динамизам. Смањење неизвесности довело би до постојаније динамизације привреде. Најбоље је ипак сагледати да ли је у пракси успешнији био (кејнсијански) систем Бретон Вуда или (неолиберални) систем Вашингтонског консензуса. (Упоредити ставке из прве и друге табеле)

А. Бретонвудски систем (БВ)

1. а. Циљ: пуна запосленост б. Инструмент: управљање тражњом (превасходно путем фикалне политике) в. Надлежна институција: националне државе

2. а. Циљ: уравниотежење платног биланса б. Инструмент: фиксирани, али прилагодљиви курсеви валута (контоле капитала) в. Надлежна институција: Међународни монетарни фонд

3. а. Циљ: унапређење међународне трговине б. Инструмент: смањење царина в. Надлежна инситуција: Општи споразум о трговини и царинама (ГАТТ)

4. а. Циљ: привредни развој у свету б. Инструмент: државна помоћ за развој в. Надлежна институција: Светска банка

Овај је систем свесно уведен како би се исправили недостаци правила и праксе либералне светске привреде која је тешко страдала у временима између два рата, а успео је да се одржи све до 70-тих година. Онда је прво – између 1971 и 1973 пао систем фиксних курсева, затим је - крајем 70-тих напуштен принцип пуне запослености, да би крајем 80-тих и почетком 90-тих била уклоњена контрола кретања капитала.

Б. Систем вашингтонског консензуса (ВК)

1. а. Циљ: стабилност цена б. Инструмент: политика каматних стопа в. Надлежна институција: националне централне банке (Европска централна банка за евро-зону)

2. а. Циљ: уравнотежење платног биланса б. Инструмент: пливајући курсеве валута в. Надлежна институција: тржиште

3. а. Циљ: промоција међународне трговине б. смањење царина в. Међународна (од 1995. Светска) трговинска организација)

4. а. Циљ: кономски развој б. Зајмови в. приватно позајмљивање и Светска банка

Први систем је одражавао Кејнсов став да је међународној привреди, уколико она треба да буде стабилна, потребна јака политичка и институционална подршка. Други је заснован на теорији тржишта способних да се саморегулишу.

Бретонвудски (БВ) систем је успостављен 1951. а трајао је до првог нафтног шока, 1973. Систем Вашингтонског консензуса (ВК) успостављен је почетком 80-тих (доласком на власт Р. Регана и М. Тачер) и траје до данас. Могуће је да је септембра-октобра 2008. отпочео његов силазак са сцене.

Какви су резултати упоређивања ова два система, ако се користе неки од најпознатијих критеријума?

1. Раст глобалног БДП- а од 1951 до 1973. је био око 4,8% годишње, а од 1980 до данас 3,2%. Да је светска економија расла по првој стопи данас би била 50% јача – нешто што ће развојем по другој стопи бити достигнуто тек 2022.. Говорећи о рецесијама (по дефиницији ради се о годинама када је развој испод 3%), у време БВ система није их било, док их је у епохи ВК било пет (1980 – 83, 1990 – 93, 1998, 2001 – 02, 2009....). Треба напоменути да у првој фази развоја (т.ј. БВ) није било снажних младих привреда у успону, (као данас БРИКС- Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужна Африка) које су дале јак импулс расту систему ВК. И поред тога, развој никад није падао испод 3%.

2. Раст БДП по глави становника у време БВ система (у поређењу са системом ВК) био је: у Француској 4% (па 1,6%), у Немачкој 4,9% (па 1,8%), у Великој Британији 2,5% (па 2,1%), у САД 2,2% (па 1,9%) у Јапану 8% (па 2%)...

3. Незапосленост је у периоду БВ (у поређењу са цистемом ВК) била у Британији 1,6% (па 7,4%), у Немачкој 3,1% (све са 12 милиона Немаца пребеглих са Истока! – па 7,5%), у САД 4,8% (па 6,1%).

4. Варирање БДП-а у времену (ако је то варирање веће долази до раста неизвесности што отежава планирање, а самим тим утиче и на смањење раста). Оно ни у периоду ВК није било већих размера, али је с обзиром на нижу стопу раста опасност уласка у кризу била реалнија.

5. Варирање валутних курсева у времену. Наступа после краха бретонвудског система – тада почиње да се либерализује међународно кретање капитала и великом брзином расте број преко-граничних финансијских трансакција, што додатно доприноси промени курсева. Ако у мирним временима то и није толико важно, у временима криза може да има озбиљне последице (као у касним 80-тим и 90-тим).

6. Раст инфлације. Нема неке битне разлике између просечне стопе инфлације у БВ систему (3,9%) и систему ВК (3,2%). Међутим, чињеница је да је принос на државне обвезнице у САД у првом периоду био 4%, а у другом 6,4% што показује да су и инфлаторна очекивања била мања. То доказује да више стопе запослености и раста нису у кејнсијанска времена морала бити плаћена вишом стопом инфлације. Тада су као брана инфлацији служили фиксни валутни курсеви (да би ту улогу касније преузеле централне банке). Иначе, озбиљан раст инфлације 70-тих година (у временима државне интервенције) у многеме је био узрокован управо распадом система фиксних валутних курсева.

7. Неједнакост. Јаз између богатих и сиромашних се у време важења система ВК знатно проширио. Теилов индекс којим се мери неједнакост између друштвених група и регија, показује да је од 1960-те у свим земљама ОЕЦД-а, сем у Данској, неједнакост знатно порасла. Слично је и са земљама које нису чланице ОЕЦД-а. Тако је у САД, додуше, смањена разлика међу платама, али је повећана она међу приходима (услед дотока од повлашћених акција и разних бонуса). Изузетак је Јужна Америка и то зато што се на време „откачила“ од либералне идеологије (тако је у Аргентини финасијски колапс довео до смањења некад доминантног финасијског и јачања јавног сектора). Дошло је и до великог раста неједнакости између земаља и између светских регија, тако да Африканци на пр. постају све сиромашнији (и у апсолутним износима и релативно - у односу на друге).

Једнакост је **а.** добро по себи и **б.** темељ политичке стабилности. Стога је раст неједнакости морао да изазове многе негативне последице (раст стопе криминалитета и сл.).

Све у свему, у време БВ система било је мање незапослености, стопа раста је била виша, валутни курсеви су мање варирали, било је мање неједнакости...

Утицај идеја на праксу

Кејнсијанизам се био дубоко укоренио у Канади, САД, Британији и Скандинавији, – пуна запосленост је постала реалистичан циљ макроекономске политике (у Немачкој је унет у „Закон о стабилизацији“, у САД у „Акт о пуној запослености“).

Има, међутим, оних (Метју) који сматрају да златно доба пуне запослености није било резултат кејнсијанске политике, већ превасходно комбинације кејнсијанских и „некејнсијанских“ фактора. Кејнсијански је био силовит бум у сфери приватних инвестиција (мада је и он био ослоњен на могућности које нису биле искоришћене у предратним и међуратним временима), док је „некејнсијански“ био недостатак радне снаге у односу на потребе капитала. При чему се чак тврди да кејнсијанска политика није имала утицаја на раст инвестиционе тражње – она је расла услед деловања других фактора, између осталог због раста међународне тражње (извоза).

Док Кејнс, тврди Метју, раст првенствено ставља у зависност од јачања инвестиционе тражње, раст инвестиција је (по њему) био пре свега резултат приватних одлука. Брз развој европске економије ослањао се на раст на страни понуде и то услед увођења нових технологија. Њихова примена је капиталу обећавала раст продуктивности и добит, и позитивно утицала на раст приватне инвестиционе тражње. Метју, међутим, не одговара на питање зашто је прилика за технолошки развој искоришћена управо у послератним временима.

У суштини је погрешно узимати дефицитарно финансирање (коришћење буџетских дефицита као инструмента за повећање тражње) као главну одлику кејнсијанске политике - Кејнс је подржавао и буџетске суфиците када је тражњу требало обуздати. То се показало у временима рата, али и много година после његовог завршетка - у томе је био и један од разлога дугог трајања привредног бума.

Чини се, ипак, да је главни разлог раста продуктивности била пуна запосленост. Плате су расле упоредо са продуктивношћу и тако је створен затворен круг раста. Плате које су расле доприносиле су стварању снажне укупне тражње која је водила у пуну запосленост. Пуна запосленост, са своје стране, представљала је подстицај за инвестирање које је онда водило у раст продуктивности и нови раст плата. Други важан разлог било је опште јачање међусобног поверења као последице стварања међународних институција попут ММФ-а, Светске банке и Општег споразума о царинама и трговини (ГАТТ).

У одржању високог нивоа глобалне тражње кључну улогу имале су САД. У тренуцима када понестајало долара којима би се куповали амерички производи, празнина је попуњавана новим емисијама. Тако је подржаван послератни инвестициони бум: Федералне резерве су представљале некакву замену за Кејнсову централну банку која је требало да – упумпавајући додатну тражњу - игра улогу глобалног макро-менаџера. Тачно је да су ове велике емисије долара које су трошене у складу са кејнсовим идејама умногоме биле последица потребе да се победи у Хладном рату (а не резултат утицаја кејнсијанаца), али су истовремено представљале и признање чињенице да се систем слободног предузетништва не може у потпуности оставити на милост и немилост тржишта – што је била чисто Кејнова идеја.

Монетаристи су, као што смо видели, крај привредног бума објашњавали растом инфлаторних очекивања до чега је дошло услед примене кејнсијанске политике управљања тражњом. Неки говоре и о инфлаторном финансирању Вијетнамског рата (које је касније утицало и на раст инфлације на глобалном нивоу) као другом важном узроку. Помиње се и одговорност институција које су

регулисале плате и цене. Сви с, међутим, слажу да је главни узрок инфлаторне рецесије био први нафтни шок 1973/1974 када је – усредсређена на спречавање удара на тражњу – кејнсијанска економија запоставила анализу и одговоре на крупне ударе по понуди.

Та се политика не може кривити за инфлаторно финасирање Вијетнамског рата, али може за то што је допустила да инфлација расте, а није предузимала корективне мере на страни понуде. Тако да је (сем у Јапану) учетворостручење цена нафте озбиљно погодило нефлексибилна тржишта рада и допринело да инфлација и рецесија добију размере које уопште нису биле нужне. Чињеница је да брига о уклањању крутости и неефикасности на страни понуде никада није био приоритет кејнсијанске политике која је веровала да је за постизање пуне запослености довољно подстицати тражњу.

Кејнсијанизам се може кривити највише за то што је при крају злоупотребио пореску политику. У свом „Златном добу“ он је ту политику користио управо да би инфлацију држао под контролом и тако омогућио трајност привредног бума. Али, крајем 60-тих неопходне ограде су пале. Прво је (1964 – 1966) донет пакет мера којим је смањен велики број пореза, а увећани трошкови за наоружање и социјалне активности државе – сматрало се да ће то подстаћи привредни развој. Мере су, међутим, изазвале велики буџетски дефицит и инфлацију, и то пре додатних, огромних, трошкова изазваних разбуктавањем Вијетнамског рата. Пропаст активистичке привредне политике означио и почетак конзервативног против-напада 80-тих.

Када се све сабере види се да успехе постигнуте у време државе благостања треба приписати пре свега кејнсијанској теорији, док за неуспехе треба кривити не њену примену, већ њено изневеривање.

III ПОВРАТАК КЕЈНСА

6. Кејнс и етика капитализма

Капиталистички морал. У мери у којој је био економиста, Кејнс је био и филозоф и етичар. Он никада није престао да размишља о смислу привредних активности. Закључак је био следећи: трка за новцем је оправдана само у мери у којој води „добром животу“. При чему под „добрим животом“ није схватао само живот у обиљу, већ пре свега живот који људе чини добрима. Економски напори могу се оправдати само ако за циљ имају морално унапређење човечанства.

Ни данас, као ни онда, идеја доброг живота (у том смислу) није општеприхваћена. Већина економиста сматра да се стицању богатства као циљу нема шта приговорити: људи томе стреме, стога је то и оно што треба желети. Томе се додаје морални аргумент: богатство људе извлачи из сиромаштва, а то је нешто што је општепризнато као добро. О односу богатства и етичких циљева се не говори. Тако је данас увећање богатства једини „велики“ циљ који Западна друштва могу да понуде. Два друга циља која су раније могла да конкуришу – војна слава и вечно блаженство – пали су у потпуну немилост. Криза доводи у

питање тврдњу да је капитализам најефикаснији систем за стварање материјалног богатства, али је за његову критику са моралног становишта подједнако важно сагледати његове мане и онда када је успешан. Показало се да искључиво усредсређивање на подизање животног стандарда може да има тешке последице по друштво: оно може уништити локалне заједнице и животну средину, повећати неједнакости у богатству и приходима, поткопати демократију... Појам „благостања“ за које се залажу економисти и схватање благостања иза кога стоји већина народа - све више долазе у сукоб. Све више се говори о резултатима истраживањима који указују на то да када се пређе одређена граница даље повећање богатства људе више не чини срећнијима.

Кејнс није био социјалиста, али није био ни некритички обожавалац капитализма. Схватао га је као неопходан степен у процесу извлачења друштва из сиромаштва, после чега губи сврху. Није желео да се капитализам уништи насилним путем, нити је сматрао да је то неизбежно. Ценио је важност приватне својине и децентрализованог доношења одлука као услова неопходних за очување привредне ефикасности и политичких слобода. Желео је у ствари да капитализам заштити од напада како с лева, тако и с десна и залагао се за некакав „средњи пут“. Видео је како се капитализам - нестајањем традиционалног разликовања између тржишта и државе, и смањењем значаја профита као јединог покретача привредних активности - већ променио и био у стању да омогући „добар живот“. Схватио је, међутим, и то да потпуно остварење таквог једног живота захтева још нешто – оживотворење традиционалних верских норми које постављају границу тежњи за неограниченим стицањем богатства. Много пре него што ће свет уочити постојање природних граница економског раста, Кејнс је већ саветовао да се тај раст омеђи моралним границама утемељеним на правом разумевању смисла живота.

Богатство и доброта. Кејнс не само да није био социјалиста – он није био ни хришћанин. Апеловао је пре свега на разум, али је на старински начин тражио да разумни буду не само циљеви, него и средства. Филозофски је био образован пре револуције која је 30-тих година устоличила логички позитивизам који је моралне судове сматрао ирационалним, искључиво изразом личног избора. Етички оквир за његова разматрања дали су му „Принципи етике („Principia ethica“) кембричког професора Г.Е.Мур објављени 1902. Мур је оштро раздвојио етику и морал, при чему је морал довео у зависност од етике. Примарно питање етике је: „Шта је добро“?, а прво питање морала је „Шта треба да чиним“? На друго питање може се одговорити тек када се одговори на прво. Мур тврди да су највредније ствари за које знамо или које можемо да замислимо - стања свести која се грубо могу описати као задовољства узрокована општењем са другим људима и уживањем у лепим предметима. Само оне – у смислу да се ради на њиховом што потпунијем и што трајнијем остварењу – могу оправдати нечије приватне или јавне делатности. Оне су једини разумни крајњи циљ људског делања и једини критеријум друштвеног напретка. Под „добрим стањима свести“ Мур је подразумевао стања интензивних осећања као што су љубав, усхићење уметничким делима или узбуђење изазвана умном спознајом. Она прате и уживање и стваралаштво. С друге стране практичан живот (привредна активност и политика) добар је само као средство – он служи да створи што већи број добрих стања духа. У свему овоме имплицитно је садржан појам „довољности“. Тежња ка материјалним добрима мора

имати свој завршетак, своју крајњу тачку. Она – ако хоће да буде етична - не сме ићи даље од тачке где је добар живот већ могућ, не сме га одлагати у недоглед, нити доводити у питање.

Још је Аристотел говорио да не можемо чинити добра дела (бити добри) ако немамо средстава. Адам Смит је говорио о коначном богаћењу после кога стаје даљи економски раст. Мил се надао да ће производња стати пре него што покуша да оствари све своје могућности: уживање у самоћи и природним лепотама, унапређење духовне културе и моралитета не сме се одлагати у недоглед.

Мурова етика је отворила питање односа између среће и добротe. Не сме се здраво за готово узимати да је све што хоћемо и достојно хтења. Решење је у томе да унапредимо квалитет својих хтења како би она стекла ту достојност. За свако пријатно осећање човек треба да се упита: Да ли је оно и добро“?

Кејнс је сматрао да спољна ситуација може да унапређује или уназађује добра стања духа. Тако су привредне, политичке и добротворне делатности – као средства постизања моралних (живот у доброту) и естетских (уживање у лепоти) квалитета - стекле легитимитет. Људима ће бити лакше да буду добри ако буду поседовали одређен ниво материјалног благостања. Подразумева се да је - с обзиром да унапређује знања, осећајност и лепоту људи - унапређење образовања и здравства такође неопходно. Никада, међутим, Кејнс није пао у замку и веровао да постоји аутоматска веза између уживања и добротe. Пријатна стања духа често могу значити негацију интензивне и страсне осећајности, па се трагичност не сме сасвим одбацивати. Нека од најузвишенијих стања духа повезана су са несрећом и патњом Најбоље би било када би у додир са узвишеним осећањима која прате трагичност људи долазили без трпљења њених стварних лоших последица. То би и била улога врхунске уметности, посебно драмске.

Кејнс је био за то да се квантитативни раст омогућава све до тренутка када зацари обиље, после чега треба да наступи време „квалитативних“ (етичких/естетских) вредности. То, међутим, не значи да „успут“, још у првој фази, треба избегавати јавне инвестиције у уметност, архитектуру, спорт и разоноде које би све скупа требало да одржавају живу свест о правом циљу привредног развоја.

Проблем је што данас етика губи битку са науком. Данас друштва имају морал, али не и етику. Она нам говори како треба да се понашамо при обављању својих активности, али нам не казују да ли су саме те активности ваљане. Живимо у свету секундарних вредности као што су поштење, лојалност, толеранција, фер-плеј, које су везане за поступање, а не за крајње сврхе. Јер либерално друштво је пре свега друштво разних трансакција, за чије је неометано одвијање потребно до максимума смањити конфликте између вредности, религија и нација које су у стању сталног трвења. Тако и задатак зауздавања процеса неограниченог богаћења уместо морала заснованог на етичким циљевима преузима политика која – у складу са жељама бирача - ствара обрасце расподеле прихода и права на својину. Тако на сцену ступају друштвени аранжмани који се ослањају на одређене преференце, али нису утемељени у некаквом општем увиду у смисао (циљеве) живота.

Љубав према новцу. Кејнс је веровао да економија може постати слушкиња „доброг живота“. Нажалост, успешност у прављењу пара захтева скуп вредности које су не само различите од оних које су потребне за постизање добротe, него су им често чак потпуно супротне. Кејнсова карактеризација и осуда капитализма као

система „заснованог на љубави према новцу“ одражава библијски став да је љубав према новцу корен сваког зла.

Кејнс је следио Вебера у његовој дефиницији капитализма као система утемељеног на духовно/психолошкој склоности ка апстрактном добитку. Као да је предосећао проблеме нашег времена он је у срцу модерног капитализма видео не производњу, него новац. Под љубављу према новцу он је подразумевао распојасану жељу за стицањем и задржавањем богатства. Полазио је од стандардног става да новац по себи није роба, већ само средство за долажење до роба које имају употребну вредност. Људи у ствари желе робе, а не новац. Он је, међутим, увиђао да савремени капитализам пре представља машинерију за производњу новца, него систем усмерен на производњу роба: људи ту стичу новац пре свега зато да би га у наставку стекли још више. Оно што је требало да буде средство постало је циљ. Тако је Кејнс схватио да замена жеље за производњом роба жељом за стварањем и гомилањем новца одлаже у недоглед време када ће свега бити „довољно“ – ако људи себе и могу да увере како имају довољно ствари, тешко ће им бити да се увере како имају довољно новца. Постоји некаква „освештана жеља за штедњом“. Од тог времена стање се променило нагоре: разне финансијске иновације су допринеле да хартије од вредности постану још апстрактније и удаљеније од стварног пословања које би требало да представљају.

Кејнс је неко време веровао да је Совјетски савез открио противотров за љубав према новцу. Сматрао је да значај болшевизма није у његовој економији коју је сматрао никаквом, већ у покушају да створи друштвени систем који ће осуђивати лично богаћење и законски онемогућавати људе да му се озбиљно препуштају. После друге посете, међутим, закључио је да је цена коју треба платити за остварење тог принципа сувише висока. Уосталом, како се може уживати у узвишеним стањима духа, ако ништа не функционише?!

Требало је показати како капитализам – упркос својих мана – може да еволуира у правцу система који ће обезбедити „добар живот“. Чињеница је да се ради о машини коју покреће неуроza звана „љубав према новцу“, али је та неуроza исто тако средство које води ка добру, т.ј. према обиљу које ће њу саму учинити непотребном. Јер тек када се реше економски проблеми моћи ће човечанство да почне са решавањем проблема „мудрог, пријатног и доброг живота“. Тек у том тренутку ће људи бити у стању да опет пригрле принципе вере и традиционалне вредности. До тада, међутим, морамо се претварати да је лоше добро, а добро лоше - зато што је лоше корисно, а добро (за сада) није. Капитализам се, дакле, види само као инструментална вредност – механизам који омогућава прелаз из немаштине у обиље.

Проблем је, међутим, како скуп „рђавих“ вредности може припремати живот у коме треба да царују „добре“? Сам Кејнс је одбацивао могућност самосталног настанка добрих облика живота кроз спонтани развој капитализма. (ту се разликовао од свог учитеља Маршала који је у капитализму видео јаке елементе моралности – пре свега у штедњи коју је схватао као жртву која се приноси ради добробити будућих генерација). Чињеница је, међутим, да је код њега тако остао непревазиђен јаз између рђаве философије данашњице и добре философије будућности. Њега је често – као дуг према естетским вредностима и својим пријатељима из младости – премошћивао иронијом.

Шта је Кејнс сматрао „довољним“ нивоом развоја? На неким местима он помиње да ће та довољност бити достигнута око 2030: људи ће тада имати стандард који ће бити осам пута виши од оног из 1930. и моћиће драстично смањити број радних сати. Чини се да је притом за мерило узео животни стандард рентијера из средње класе који је у његово време био 8 до 10 пута виши од животног стандарда просечног радника. Када буде достигнута «довољност» људи ће настављати да раде три сата дневно како би задовољили «старог Адама» у себи, док ће остатак времена живети као библијски «љилиани у пољима» који све добијају без рада.

Није, међитим, вероватно да би у условима обиља плаћени рад био сведен на свега три сата. Тачно је да се у односу на 1930. (када је износио 2000 сати годишње) број радних сати по особи у у 2000. у САД, Британији и Француској смањило (на испод 2000 сати), али се после тога са даљим смањивањем стало. Чини се да људи више воле да раде него да доколичаре – чак и кад имају времена и могућности за то. **1.** Овде је у питању пре свега Кејнсов погрешан приступ: њему је промакло да средња плата као аритметичка средина често не одражава реално стање. Сасвим је могуће да средња плата рачунски расте у маси свих плата, а да највећи број плата реално стагнира. Велики раст крупних богатстава на врху скале успео је да нереално «надува» износ средње плате, док је највећи број плата у стварности пао. Ако је просечан приход у Британији 46000 долара, већина људи зарађује мање од тога, што их онда тера да и даље пуно раде. Сведоци смо све већег броја породица у којима морају да раде и муж и жена и то не зато што је то резултат женске еманципације. Очигледно је да не можемо ништа рећи о «благостању» у неком друштву док не видимо како су његови приходи распоређени. Чини се да је Кејнс имао у виду знатно праведнију расподелу прихода од оне која постоји у данашњим друштвима. **2.** Кејнс није у довољној мери узео у обзир огроман број нових производа који силазе са траке и непрекидно проширују границе људских потреба и жеља, како на личном, тако и на друштвеном нивоу. Он јесте жеље делио на апсолутне и релативне и признавао да су ове друге можда незасите, али је, опет, потценио колико оне могу добити на тежини у случају да се друштво додатно обогати. **3.** Кејнс је потценио значај рада за човеково потпуно (а не само материјално) благостање. Он је био под утицајем схватања рада као муке и није довољно узимао у разматрање феномен рада као стваралаштва (као односа човека према производу рада) и као начин афирмације међу другима. **4.** Остаје и чињеница да ће многи наставити да раде и када то не буду морали зато што ће хтети да раде за друге. Они који су добростојећи, осећаће дужност да помажу онима који то још нису.

Кејнс није много расправљао о томе чиме ће се људи бавити када буду престали да много раде. Он је увиђао да је живот многих богаташа све друго само не «добар живот» и питао се зашто би се данашњи сиромаси - када се једнога дана обогате - разликовали од њих. Овде се он приближава решењу питања зашто «довољно» не мора да буде и стварно довољно: : гомилање богатства које би требало да буде средство за остварење «доброг» живота полако постаје циљ по себи зато што у ходу уништава многе ствари које су живот чиниле вредним живљења, а које је немогуће створити поново. Данас се, као накнада за суштинске

губитке (нестанак важних «удружења и традиционалних дужности») нуде углавном супститути (у виду разних уживања).

Правда. За Мура правда није била циљ по себи већ тек средство за остварење «доброг живота». За Кејнса је она скуп права и обавеза различитих друштвених група, али и државе. У складу с тим он изводи идеју «праведне награде». Та идеја је већ дуго била прогнана из економске теорије пошто се сматрало да »праведну награду» за неки рад одређује искључиво тржиште и да ту било какви обзири или принципи фер плеја немају шта да траже. У свести народа ова је идеја, међутим, остајала жива што се најбоље видело после избијања најновије кризе када се због превисоких плата, бонуса и пензија на највише руководиоце банака излила права бујица народног незадовољства. Шта је Кејнс подразумевао под «праведним» привредним системом? Он је задржао класични принцип да награда треба да буде у складу са заслугом или доприносом, уз Аристотелов додаток да ништа није неправедније од тога да се неједнаки третирају једнако (из чега се види да није био присталица егалитаризма). Суштина, дакле, није у једнакости, него у томе да се таленат или уложени напор награде коректно. Кејнс је био меритократски елитиста који није био за то да се све поравнава, већ да се охрабрује способност, напор, храброст и карактер. Ипак, иако је сматрао да су велике разлике у примањима и богатству оправдане, сигурно је да би био против јаза који данас постоји међу људима. При чему је улогу регулатора социјалних разлика пре био спреман да препусти порезима на наслеђе, него за порезима на приходе. Тек после Велике депресије почео је више да се занима за проблем прерасподеле и то не зато што је био социјалистички оријентисан, већ зато што је схватио да би она могла да уклони неке од негативних последица претеране склоности ка штедњи.

У данашњој «привреди без тежине» теже је него некад успоставити везу између напора и награде. Ипак, између рада који изискује стварни напор (и који ствара производе) и рада у коме таквог напора нема и где је све у додавању нула на суме у билансима (као у случају «производње» и трговине дериватима) – постоји огромна разлика. Кејнсова идеја «праведне награде» полази од могућности мерења напора – вредновања њиховог доприноса, не повећању количине новца, него повећању количине производа.

Два Кејнсова става који су практично нестали из савремене економије су од изузетног значаја: **1.** Каматну стопу би по њему требало стално држати на ниском нивоу како би се стало на пут моћи капитала утемељеној на чињеници да га често нема довољно. Ако га има у обиљу, каматна стопа ће природно пасти, али Кејнс је сматрао битним да се и политика бави тиме. Каматну стопу коју успоставља тржиште сматрао је крајње неправедном. Она је резултат заједничког деловања свести о објективно неизвесној будућности и психолошке спремности за гомилањем (шкртости) што кредиторима омогућава да за привремени растанак од свог новца наплате више него што би за допринос производњи требало да им припадне. Преговарачка позиција онога који тражи кредит је једноставно слабија. Испоставља се да су кризе последица греха – али не расипништва (како су мислили класични економисти), већ зеленашења. **2.** Кејнс је правду поистовећивао са стабилношћу цена, а неправду са њиховим варирањем. Он је сматрао неправедним промене у приходима и нивоу богатства које су случајне и без повезаности са

уложеним трудом. Стабилан општи ниво цена био је дакле неопходан услов праведности. Ако би се стање потпуне флексибилности цена/плата и могло постићи, оно не би било пожељно: обавезујуће одредбе уговора су и најбољи начин супротстављања крајње неизвесној будућности.

Keјнс и Хришћанство. Кејнс је до политичке економије дошао преко етике. У младости, као припадник кругова из Кембрица и Блумсберија одбацивао је сву конвенционалну моралност и традиционалну мудрост, мада је у суштини веровао у захтевне етичке принципи и покушавао да по њима живи. Он у суштини није ишао против моралности као такве, већ против конвенционалне моралности – сматрао је да је најважније следити сопствене мотиве и сопствено интуитивно схватање онога што је добро или зло. Сматрао је да тек из слободе може да израсте етички и морално савршено понашање.

Како је време пролазило Кејнс је схватао да није био у праву. Његово схватање људске природе било је погрешно: оно није узимало у обзир урођену слабост и ирационалну искварености људи, као ни животну важност коју за цивилизације имају зналачки дефинисана и љубоморно чуван правила и конвенције. При чему је заувек остао непоколебљив противник бентамовских утилитаристичких «моралних рачуница». Сматрао је, наиме, да се рачунцијски разум никада не сме користи тамо где му није место - у моралним питањима на пример, где једноставно немамо довољно знања о будућности да бисмо могли да играмо „игру прорачунатих последица“. Ту се и открива важност конвенционалних облика понашања: они нису само заштита од покварености и лудила, већ у многим ситуацијама представљају једини пут рационалног суочавања са неизвесношћу. Нажалост, у своје време Кејнс није могао ни да претпостави до које мере ће економисти преузети моралну терминологију, замењујући притом идеју дужности идејом „подстицаја“ за исправно понашање. Чињеница је, међутим, да ћемо, ако се ослонимо само на „подстицаје“, као резултат добити углавном рђаво понашање.

У том, другом периоду живота, Кејнс је дошао чак дотле да је почео да се залаже за очување Хришћанства (ако се заиста покаже да је без њега моралност немогућа). Тада је схватио колико је духовне користи његова генерација извукла из вере коју се својски трудила да уклони.

Кејнсови етички ставови су данас, у временима кризе капитализма, од изузетне су важности:

1. Они указују на то колико је важна идеја „доброг живота“
2. Истичу важност философије за економију. Неопходно је стално промишљати однос економских и некономских облика понашања. Један од највећих промашаја економске науке је то што је она постала грана примењене математике. А економија је ипак хуманистичка дисциплина.
3. Терају нас да се стално питамо чему привредне активности у ствари служе. Кејнс је веровао у „идеју оптимума“ италијанског социолога Вилфреда Парета: материјално благостање треба да расте док не почне да умањује количину етичког добра.
4. Они су у темељу идеје „праведне награде“.
5. Они наводе на питање може ли (на дужи рок) морал преживети без религије.

Кејнс је, међутим, погрешно када је поверовао да једном пуштен из боце, капиталистички дух може бити натеран да се потчини принципима пре-модерне етике.

7. Кејнс и политика

Кејнсов „Средњи пут. Радило се о покушају групе либерала да 20-тих година Либералну странку опреме социјалном идеологијом која би представљала компромис између интереса капитала и рада. У основи је стајала идеја јавно-приватног партнерства где се желео уклонити профит као једини покретачки мотив економског напретка. Ова теорија је оживљена 90-тих година када је требало понудити некаку алтернативу Реган-Тачеровској економији слободног тржишта (Блеров „Трећи пут“ или партиципативни капитализам).

Корене либералне (лесе-фер) идеологије Кејнс налази у 18. веку. Идеја је била да појединци гледајући да остваре искључиво свој интерес, уједно остварују и општи. Теорија јединства личног и општег интереса добила је још јаче утемељење појавом Дарвинове теорије природног одабирања по којој преживљавају најбољи. У складу с тим, свако социјалистичко или њему слично мешање у производни процес само би успоравало процес узлазне еволуције.

Основна поставка либерализма није, међутим, уважила чињеницу да уз слободну конкуренцију увек иду а) неизвесност и 2) концентрација производње и богатства. Кејнс се стога заложио за државну интервенцију: контролу оптицаја новца и кредита, информисање јавности у циљу борбе против незнања и неизвесности, колективно одлучивање о улагањима у земљи и иностранству, као и за вођење активне демографске политике као једног од фактора тражње. Прве три тачке су касније (30-тих година) унете у Кејнсов „Нови пут“.

Кејнс је 20-тих стекао увид у то да је класични индивидуалистички капитализам почео да прераста у корпоративни капитализам крупног бизниса и банака. Проблем је био у томе што је ранија, децентрализована привреда индивидуалних предузетника могла много брже да се прилагођава променама него нова, у којој су преовладавали крупни привредни субјекти. Стога је – у ери када је марксистичка/комунистичка претња била све реалнија – Кејнс сматрао неопходном „стабилизацију“ која би привредну анархију заменила режимом свесне контроле и управљања економским силама у интересу социјалне правде и стабилности.

Он је уочио да је ради смањења ризика, у окружењу које је постајало све подложније променама, привреда у стварности већ почињала да се „социјализује“ (и тако стабилизује) сама од себе. Било је све више не сасвим самосталних актера: јавних служби и предузећа, универзитета, централних банака, железнице... Још важнији је био тренд присутан у великим фирмама - после преласка одређене границе раста оне су почињале да се понашају пре као јавне корпорације, него као индивидуални капиталисти. Руководства таквих фирми су се све више одвајала од власника (или акционара), и постајало им је важније да избегну критике од стране друштвене заједнице и клијената, него да максимализују профит. Радило се о једном природном еволутивном процесу који се могао подстаћи увођењем јавно-приватног партнерства. Кејнс помиње некакав „полу-социјализам“ где би новац као мотивација био све мање присутан. С друге стране, био је свестан да људи данас

нису спремни на аскетизам и да не гаје никакву сумњу у вредност богаћења. Проблем је онда био у томе да се изгради таква друштвена организација која ће бити максимално ефикасна, а да се притом не изгуби тежња ка „исправном“ начину живота. Он је био свестан опасности слабљења предузимачког духа, али га је нетрпељивост према друштву утемељеном на љубави према новцу навела да превиди основну слабост Средњег пута: да би руководиоцима приватни интереси ту могли постати важнији од интереса власника или јавности и да би могла настати некаква „култура бонуса“ у којој директори буквално отимају од акционара и заједнице.

Кејнс је 30-тих година напустио многе поставке свог Средњег пута и заменио га „планом спасавања“ по коме држава подстиче тражњу, а приватни сектор је задовољава. Тада је коначно прихватио и идеју љубави према новцу као релативно најбољем средству за извлачење човечанства из беде и прелазак у друштво обиља. При чему је задржао идеју јавно-приватног партнерства као одраз жеље за „социјализацијом улагања“.

Кејнсов „Нови пут“. Ради се о макроекономској теорији из 30-тих година која је формулисана током Велике депресије 1929-1933. У њој је као главни привредни проблем истакнута недовољност агрегатне тражње. Због тога је Кејнс тежиште политике и померио са макроекономских на макроекономске реформе. Јер проблем није био у недовољности понуде, већ потражње.

„Нови пут“ је изложен у Кејнсовој „Општој теорији“. Револуционарност те теорије је била у томе што је уместо мешања на нивоу понуде, препоручивала контролу тражње. Јер ако би тражња била под контролом, понуди би било остављено да се сама сналази, наравно с тим да конкуренција буде довољно слободна да онемогући стварање монопола. Капитализам јесте био у кризи, али то није значило да ради смањења незапослености економију треба национализовати, синдикате разјурити и демократију укинути. Проблем цикличног смењивања периода просперита и рецесија био је резултат неизвесности и могао се, уместо класним ратом, сасвим добро решавати успостављањем контроле над централном банком. Кејнс је, уосталом, изјавио да би у класном рату био на страни образоване буржоазије.

У свом есеју из 1940. Кејнс говори о новом принципу политике који треба да представља линију разграничења слободне економије и тоталитаризма. Ако је могуће регулисати укупну стопу трошења једног друштва, онда се појединцима мирно може оставити да свој доходак троше слободно. Реформе, с једне стране, морају очувати децентрализацију моћи и децентрализован начин доношења одлука који чине једну од главних врлина старог индивидуализма – ма колико то за собом повлачило и одређене злоупотребе. Али, с друге стране, чувари либералне традиције морају признати да је постојећи систем очигледно неспособан и да је идеја да се он остави да и даље функционише без промена – напросто склеротична.

Доктрина опрезности. Ова идеја стоји у основи његове политичке философије, а преузео је од конзервативног мислиоца Е. Берка. Све последице нашег делања – сем оних у блиској будућности – леже у „зони сумрака“ и нужно су мутне. То од државника захтева крајњу опрезност. Врло се ретко, наиме, садашње жртве могу оправдати некаквим сумњивим будућим „добрима“. Не треба гледати далеко унапред јер је наша способност предвиђања слаба и наш утицај на

результате сопственог делања минималан. Стога је најважнија да нам приоритет буде срећа људи са којима живимо сада. Радећи за будућност не би требало да полазимо само од тога да је она боља од садашњости, већ и да њено остварење може захтевати одређене жртве. У том случају зла која би могла да нас снађу у прелазном периоду не би смела да буду већа од добара која нас чекају на крају пута.

Политика је за Кејнса била грана примењене етике: наука о томе како држава треба да влада. Претпоставка је била да што је заједница богатија и задовољнија, што су правила друштвене игре поштенија – боља ће бити стања свести грађана. Политика мора да буде таква да људе не одвлачи од тога да та стања буду добра. При чему бентамовски принцип врхунског добра као „највећег степена среће за највећи број људи“ може да буде само политичко, али не и етичко начело.

Циљ политике је задовољно друштво (друштво које поседује физички мир, материјално благостање и интелектуалну слободу). Читав живот самог Кејнса су спадала „рђава стања свести“ изазвана узнемирујућим јавним догађањима. Стога је за њега политички добро било оно што је таква збивања могло да онемогући.

Опрезност пред непознатим је кључ за разумевање Кејнсове философије државништва. То је оно што га је одвојило од екстремизма револуционара жељних да преко крви стигну до разних Утопија, али (мада мање видљиво) и од екстремизма реакционара спремнијих да оклевају и поигравају се ризиком од избијања револуција, него да на време учине одређене уступке. Реакционари, наиме, нису схватили да друштво може да истрпи само одређену количину друштвене штете пре него што се трајно и непоправљиво „поквари“.

Кејнс Берка није критиковао због метода (који је уосталом сматрао исправним), већ због претпоставке да се најбољи резултати постижу следећи традицију – чак и ако је ова заснована на предрасудама. Ту је на делу кејнсијанска либерална критика конзервативизма. У циљу очувања друштвеног мира Берк се залагао за очување предрасуда и тако истину и разумност ставио у службу корисности. Кејнс је (идући Миловим стопама) тврдио да ма какве биле непосредне последице неке нове истине оне ће, на дужи рок, највероватније бити повољне. Политика лажи ће на крају увек поразити себе саму. Беркову скептичност према истини Кејнс је објашњавао на два начина: Берк је сматрао да ће људи бити задовољнији, а држава и морал сигурнији уколико се не дира у обичаје. И да су разлози који налажу одређено деловање често без основа. Његов антирационализам се у суштини заснивао на сазнању да је способност разума да прониче у будућност ограничена.

Ако је такво неповерење у разум Кејнса удаљило од политичког конзервативизма, Берково схватање својине допринело је његовом удаљавању од социјализма. Берк је својинска права оправдавао следећим аргументом: прерасподела богатстава сиромашнима (због њихове бројности) не би много значила, али би зато знатно смањила број оних који уживајући у његовим благодатима стварају већину културних вредности. При чему је ту одбрану власничких права довео до крајности која је дошла у сукоб са његовим сопственим правилом корисности. Толико је, наиме, био спреман да брани постојећа својинска права да није примећивао како то може угрозити сам систем својине.

У својој политичкој философији Кејнс је повезао два кључна елемента берковског конзервативизма: постизање задовољства и избегавање ризика као основних циљева државне политике, са два кључна либерална начела, истинољубивошћу и могућношћу разумног личног суда. Притом је одбацио оне елементе у Берковој философији који су били одраз „ирационалног конзервативизма“, а усвојио делове у којима се, насупрот социјалистичкој догми, порицала могућност изградње новог друштва на научним принципима. Сумирајући Берково наслеђе он је као позитивно истицао то што су главна добра до којих је Берк држао – мир, пријатељство, љубав, породични живот и мала дела људскости - била сва укорењена у садашњости. Истовремено, ценио је његово противљење ставу да су „крв и огањ“ у стању да обезбеде некакво Добро у далекој будућности – за Берка једноставно није постојало никакво Хиљадугодишње царство чији би се долазак могао оправдати и потпомоћи садашњим напорима и жртвама. Проблем је што се у историји показало да велики политички идеали (ма колико људе гурали у лудило и разочарење) представљају много јачи мотив од било чега што је он могао да понуди. Државник стога од њега треба да се учи мудрости, али ако приступа пракси извор своје моћи мора да потражи међу неким другачијим идејама.

Док се очекивало шта ће донети Хитлерова и Мусолинијева политика, Кејнс је писао да ће се све што покушавамо да предвидимо догодити на сасвим другачији начин. Најбоље је што дуже одлагати могуће трагедије у нади да ће нешто искрснути и донети неочекивано решење. У свом одговору Хајеку - који је у својој књизи „Пут у феудализам“ доказивао да „демократско планирање“ води у тоталитаризам и да ум није у изузетним појединцима већ да просто „прожима“ масу народа, због чега су знања којима он располаже далеко квалитетнија од оних којима располаже држава - Кејнс је написао да је тачно да влада не може знати више од друштва, али да је зато у стању да много боље него појединци или неформалне групе предупредује догађаје који се иначе не могу предвидети. Тако да политика пуне запослености није степеница на путу ка феудалном ропству, већ мудра мера опреза која треба да спречи потпуно уништење вредности у које верују и он – и Хајек! Умерено планирање унапређује либерални *laissez-faire* систем – оно не води његовом уклањању и човековом поробљавању. .

Последице. Не-комунистичко послератно уређење западних земаља ослањало се више на Нови, него на Средњи пут. Свака земља је имала свој „друштвени уговор“ са мање или више национализација, ширим или ужим јавним сектором, различитим формама сарадње и партнерства приватног и државног. Али је чињеница да се тридесет година живело у временима пуне запослености, да су реалне плате расле, привреде биле релативно стабилне, а разлике у богатству и примањима смањене. Притом ни једна страна није долазила у искушење да друштвене конфликте увећава до размера које би могле озбиљно угрозити социјалну равнотежу.

Међутим, 70-тих година је због много ствари – теоријских пропуста, политичких грешака, промена у спољном окружењу – дошло до повратка много „лабавијег“ система тржишног капитализма. Са растом незапослености и заостравањем класне борбе, као средство за јачање друштвене кохезије опет је активирао Кејнсов „Средњи пут“.

8. Кејнс и савременост

Потреба за поновним промишљањем Кејнса. Сваки велики слом требало би да нас понука на преиспитивање темељних идеја времена које му је претходило. Тако је садашња криза производ идеје апсолутно слободног тржишта. Време које јој је претходило обележено је:

1. Падом институција. Пример су банке које су се од сервиса у служби друштва претвориле у неку врсту казина.

2. Интелектуалним падом. Теоретичари нису успели да предвиде или објасне слом јер је већина њих била одана идеји тржишта као система који је у стању да сам себе (пре или касније) регулише.

3. Моралним падом. Систем се све више ослањао на новац као главну вредност. Раст је био обожаван по себи – он није био виђен само као средство за остварење «доброг живота». Стога је и у теорији и у пракси најважнија била економска ефикасност. Стицање богатства постало је важније од било каквих хуманих обзира.

Кејнс је правио разлику између реформе и опоравка. У случају опоравка првенствено се ради о том да се уклоне узроци кризе: пошто глобална тражња слаби, неопходно је повећати потрошњу и оживети је. Важније је, међутим, изградити трајан систем привреде који је у стању да максимално умањи утицај непредвиђених удара. За то се морају обезбедити симпатије пословних кругова, јер ако се са реформама отпочне брзоплето и пре времена, може се изгубити њихова подршка и опоравак онемогућити. Међутим, као што нема јединственог кејнсијанског пута који води из депресије, тако нема ни јединствене кејнсијанске политичке економије. Нешто заједничко у свим политикама које су у послератним временима угледале светлост дана ипак постоји, а то је принцип да влада мора да обезбеди тражњу која је довољна за одржање пуне запослености.

Може се са сигурношћу тврдити да ће се следећа фаза политичке економије мање ослањати на раст заснован на извозу, да ће финансије бити под јачом контролом, да ће јавни сектор ојачати и да ће економија имати мање утицаја на политику.

Политички пословни циклуси. Познати амерички историчар Шлезинџер пише о томе како је у историји САД присутна стална смена периода у којима је тежиште на јавном интересу и периода када на сцену ступају приватни интереси. Ради се о смени «либералних» (ми бисмо у Европи рекли «социјалдемократских») и «конзервативних» (код нас тзв. «либералних») епоха. Повод је увек некаква криза. У либералним периодима до кварења долази услед коришћења механизма власти, док је у конзервативним кварење резултат чињенице да централно место у систему заузима новац. Криза нерегулисаних тржишта обично наговештава долазак нових, либералних (т.ј. социјалдемократских) времена.

Ера конзервативизма је почела појавом књиге «Богатство народа» Адама Смита, објављеном 1776, да би клатно на другу страну прешло негде око 1870. (почетак ере «колективизма») када се (у првој фази) почело са увођењем царина и првих система социјалног осигурања, а онда (у другој) наставило коришћењем монетарне и фискалне политике у циљу одржања нивоа запослености. Тада је у

већини капиталистичких земаља дошло и до национализације кључних индустрија, а међународно кретање капитала је подвргнуто је строгој контроли.

Већ од 1945. почиње се са постепеним ослобађањем међународне трговине, а поменута строга контрола над капиталом попушта. Бретон-вудски споразум, чијем је успостављању 1944. Кејнс и лично допринео, био је на неки начин израз својеврсне социјалдемократске политике. Он је био утемељен на фиксним курсевима валута који су повремено мењани узајамним договорима (како би се избегло вештачко обарање курсева условљено жељом за повећањем конкурентности), контроли међународног кретања капитала и пакетима краткотрајне финасијске помоћи земаљама које су имале проблема са платним билансима. Права криза «коллективизма» наступа, међутим, 70-тих година 20. века због поремећаја узрокованих злоупотребом механизма власти. Политичари су поверовали да поседују знања и средства управљања и контроле привреде и друштва „одозго“. Хајек је упозоравао управо на ту опасност. Тако је покушај да се инфлација контролише контролом цена и плата изазвао 70-тих „кризу управљања“ где су синдикати (посебно у Британији) одбијали да прихвате контролу. Велике субвенције одређеним произвођачким групацијама, јавним и приватним, изазивале су појаву корупције. Неуспеси влада који су били већ свима видљиви, избрисали су из сећања неуспехе ранијег система слободног тржишта. Нова генерација економиста је напустила Кејнса и користећи се сложеним математичким моделима поново „пронашла“ класичну економију с њеним саморегулишућим тржиштем као најбољим решењем. Тај повратак је додатно убрзан падом социјалистичких режима.

Тада је напуштен и бретон-вудски систем: валуте су препуштене пливајућим курсевима, а контрола над кретањима капитала на међународном нивоу је све више попуштала. Појавила се идеја глобализације која у принципу није непривлачна. Традиционална држава, одговорна у прошлости за насиље (у тоталитарним системима) и расипање (у систему државе благостања), требало је да уступи место „тржишној држави“ чији је главни проблем требало да буде укључење домаћег становништва у глобално, светско тржиште – све у интересу мира, демократије и економског просперитета.

Данас смо сведоци кризе конзервативизма: просечне плате стагнирају или су ниже него пре, у име ефикасности дошло је до премештања милиона радних места на Исток, локалне заједнице су поткопане, а черупање природе је достигло неслућене размере. Услед спектакуларних неуспеха глобализација је у великој мери дискредитована. Криза конзервативизма, међутим, није општа. Она се мање осећа на пост-совјетским просторима где се људи још увек највише труде да побегну од зала државног социјализма.

Може се рећи да историјско кретање има пре облик спирале него клатна. Кроз историју се нешто и научи. Тако смо научили и то да у ђор-сокак могу одвести и тржиште и држава.. Потребна нам је нова синтеза где се на државу не гледа сасвим благонаклоно, али где ни тржишта нису потпуно рехабилитована. Екстраполирајући Кејнсове познате ставове погледајмо како би он размишљао данас, да је жив,.

Потреба кроћења финансија. Неизвесност доводи до тога да се инвестирање на дужи рок замењује краткорочним спекулацијама. Ако поричемо потребу за

некаквим осигурањем од неизвесности, доспећемо у ситуацију где ће „финасијска циркулација“ јачати на рачун „индустријске“. Чињеница је да финансијски систем данас није господар, него слуга привреде, због чега је неопходно да се он стави под контролу. Кејнсово разликовање ризика и неизвесности даје нам интелектуално оруђе које може бити од користи у промишљању будуће реформе банкарског система.

Ако на финансијским тржиштима постоји само ризик, реформа би требало да се ограничи на усавршавање мера које би тај ризик, доношењем одговарајуће регулативе, требало да смање. Међутим, ако је на тим тржиштима степен неизвесности неуклоњив, држава има додатну дужност да друштво заштити од последица финансијских трансакција. Она би, на пример, могла да иде на „цепање“ банкарског система којим би се спречило преношење заразе из једног сектора у други. Садашња дискусија око реформе банкарског система креће се између две алтернативе које су наставак старе борбе између „ловаца на трустове“ (који су били за „цепање“ банака) и „контролора“ (који су сматрали да је увођење прецизне регулативе довољно). Када је 1933. донет акт којим су комерцијалне банке одвојене од инвестиционих – победили су први. Када је тај акт 1999. укинут и банкама омогућено да се без компликоване регулативе спајају – победу су однели други. Проблем је што се управо тај систем урушио 2008-ме.

Ствар је у томе да онај ко је осигуран од ризика, све више тежи да ризикује. Јер у случају краха банке новац неће договати он, него порески обвезници. Управо је то била последица осигурања депозита – банке које су биле осигуране и имале приступа фондовима централне банке, осећале су се слободним да се депонованим новцем коцкају.

Пошто смо пребрзо одбацили алтернативу национализације одређених банака, остале су нам две алтернативе које су постојале још далеке 1933. Обама је 2010. предложио модернизовану варијанту акта из 1933 – комерцијалним банкама би било забрањено да се баве трговином некретнинама, да поседују инвестиционе „хед“ фондове и „еквити“ фирме. Ниједна комерцијална банка не би смела да има више од 10% националних депозита. Реформа је ишла на то да смањи могућност ризичних потеза финасијских институција које подржава влада и тако спречи евентуалну „заразу“ и пребацивање терета на леђа пореских обвезника. Иза свега је, међутим, била намера да се радикално, у стилу класичних „ловаца на трустове“ умањи монополска моћ финансијског сектора.

Регулаторни принцип који су предложили Британци подразумевао је да се стабилност може постићи без промене структуре банкарског система. Потребно је повећати захтеве у погледу количине капитала који банке морају поседовати, ограничити висину њихових задуживања, спроводити редовна „тестирања на стрес“ и основати Заштитну финансијску агенцију која наивне клијенте треба да заштити од грабљивих поверилаца. Овде је систем, дакле, заснован на нормативном регулисању ризика.

Обамина раформа се може критиковати. Постоје системи са интегрисаним банкарским системима, као Канада, који нису (као САД) морали да спасавају своје банке. Основни разлог је што тамо финансијски сектор не располаже великим политичким утицајем – нема ничег сличног њујоршком Вол Стриту или лондонском Ситију. То је влади помогло да се избори против плиме финансијских

иновација и дерегулације. Добронамрне присталице „регулација“ не виде да се овде не ради о успешном решавању техничких питања, него о проблему односа снага. Стога они и превиђају политичку моћ великих банака и греше претпостављајући да ће владе имати смелости да подрже њихове пројекте реформи у ситуацији када их противници непрекидно оптужују за угрожавање слободе, иновативности, привредног динамизма – и социјализам!

Избор између два система „кроћења“ банкарског сектора зависи од тога да ли се главним проблемом сматра ризик или неизвесност. Кејнсов став је био да ризику треба оставити да се сам брине о себи (т.ј. тржишту, предузимачима којима треба дозволити да зарађују и губе када, на прави или погрешан начин, ризикују), док влада треба да се посвети смањењу неизвесности. Ово зато што неизвесност може да има фаталне последице и у интересу је друштва да она буде контролисана од стране државе.

Макроекономска политика. У класичној економској теорији Кејнсовог времена проблем „жудње за штедњом“ није се постављао: свака тежња да она превагне над инвестирањем водиће паду каматних стопа, аутоматском смањењу жеље за штедњом и повећању склоности ка инвестирању. Кејнс је, међутим, негирао да каматна стопа на овај начин уравнотежава систем. По њему је, у нормалним околностима, склоност ка штедњи јача од склоности ка инвестирању. Штавише, у мери у којој се друштва богате овај проблем постаје све озбиљнији, пошто с растом прихода људи теже (и могу) да све већи њихов део остављају на страну. Стога – уколико се жели одржати пуна запосленост – држава мора водити политику уклањања дефлаторних притисака узрокованих штедњом без нових инвестиција.

Како би се осигурао стално низак ниво каматних стопа с једне, и стално висок ниво државних или полу-државних инвестиција, с друге стране, Кејнс је предлагао употребу монетарне и фискалне политике. Временом би таква инвестициона политика требало да уступи место подстицању потрошње путем прерасподеле прихода у корист оних делова становништва који су мање склони штедњи. Ово треба да буде праћено и смањењем броја радних сати. Укратко, макроекономија треба да обезбеђује стабилан развој све до тренутка када већина привредних проблема нестане и људи буду у стању да живе „мудро, пријатно и добро“.

С друге стране, Чикашка школа је сматрала да монетарна политика треба да се бави само стабилизацијом цена, а пореска само стабилизацијом буџета. Кејнсијански „Златни век“ сматрала су неуспехом који се завршио стагфлацијом и индустријским немирима. Заборавили су да макроекономска политика не може да буде савршена – као што то уосталом не могу да буду ни тржишта! Ради се о томе да се открије која комбинација ове две ствари чини највише добра и производи најмање зла.

Од кад је стигла криза главни акценат почиње да се премешта на питање „стимуланса“. Теба ли монетарна политика само да води рачуна о инфлацији или треба да брине и о нивоу привредне активности? Ако треба и о томе, да ли је онда сама она довољна? Кејнсва идеја је била једноставна: монетарна и пореска политика треба да имају јединствен циљ и да буду вођене заједно. Тај циљ је

одржање укупне тражње на нивоу који омогућава пуну запосленост. У тој визији монетарна политика је пасиван елемент: Централна банка треба стално да држи камате на ниском нивоу. Уз опорезивање „незарађеног“ богатства повећаће се склоност ка потрошњи, што ће стварати климу погодну за инвестирање. Даље од овога Кејнс, међутим, није ишао – прерасподела богатства игра код њега мање важну улогу. Она би, додуше, могла да допринесе расту инвестиција, али би – у случају да се у томе оде предалеко - могла и да заустави развој привреде у целини.

Ипак, пореска политика је од пресудне важности за повећање тражње. Кејнс помиње „социјализацију инвестиција“ - инвестиције под контролом друштва, првенствено у јавном сектору, које треба да неутралишу „таласања“ у сфери приватних инвестиција и стабилизују систем инвестирања у целини. Препоручујући далеко већу и сталнију улогу државе у привреди он је полази од логике да је боље спречити него лечити.

Али Кејнс је: **1.** на државу гледао не као на потрошача, него као на инвеститора. Ништа у његовим списима не указује на то да је он замишљао некакву државу благостања засновану на убирању пореза, у обиму који је она имала 50-тих и 60-тих година 20-тог века. Поред тога: **2.** под социјализацијом инвестиција он није подразумевао ширење државне својине, већ разне „компромисне“ облике сарадње државе и приватног сектора усмерене на постизање нивоа инвестиција који ће омогућити пуну запосленост (јавно-приватно партнерство). Све ово је сасвим у складу са начином мишљења који је све гласнији после слома 2008. Чак и ММФ данас допушта вишу стопу инфлације, државно регулисање обавезних резерви банака, буџетске интервенције и аутоматску промену пореских стопа или социјалних примања у случају раста незапослености. Разлика је у томе што се сада захтева да те промене не буду зависне од одлука политичара којима је једино стало да на следећим изборима покупе што више гласова, него да се активирају аутоматски у случају да наступе одређене околности.

За разлику од опрезног Кејнса, Џоел Стиглиц је из његових поставки извукао закључак о пожељности повећања тражње путем прерасподеле, која би одређена средства из џепова богатих и склоних штедњи пребацила у руке сиромашних, склонијих потрошњи. Ипак, и Кејнс је инсистирао на томе да ће, што потрошња буде већа, већи бити и национални доходак, а самим тим и штедња (која ће онда моћи да се користи за даље инвестиције).

Од 80-тих је толерисан све већи раст неједнакости у богатству и приходима, па је удео прихода (посебно плата) у БДП-у смањен. Истовремено се повећао јаз између богатих и сиромашних земаља. До свега овога је дошло пре свега зато што је напуштена политика пуне запослености, што су спуштене пореске стопе за богате, смањена социјална давања, дерегулисан финансијски систем и капитал ослобођен националне контроле. У основи новог „друштвеног уговора“ стајала је замена државе благостања системом кредитирања. Да би се повећао ниво трошења усмереног на потрошна добра, постало је неопходно непрекидно трошење штедње и позајмљивање. На крају су оба ова „мотора тражње“ морала да се исцрпу. Из овога произилази да се стабилан раст благостања може остварити тек увођењем мање арбитрарне и праведније прерасподеле богатстава и прихода.

Обуздавање помаме за штедњом. Кејнсова макроекономска стратегија има и међународну димензију. Он је у своје време био свестан дефлаторног утицаја

златног стандарда. Земље које су имале извозне вишкове, гомилале су златне резерве што је изазивало дефлацију и незапосленост у земљама у којима је због трговинског дефицита злата недостајало. Велику Депресију је, стога, он у доброј мери приписивао помами за штедњом у чијем су средишту стајале САД. Кејнс је, међутим, још тада запазио да је тенденција гомилања драгоцних метала на Истоку била присутна од најстријих времена и да је због тога дефлаторни притисак на Запад постојао кроз читаву историју. Пљачка Истока и налажење златних резерви у Новом Свету су успевали да тај мањак привремено надоместе, али смо данас сведоци нових неравнотежа заснованих управо на поменутом, древном моделу односа. Проблем је што је у таквим ситуацијама за повериоца уравнотежење добровољно, а за дужника принудно. Први може да смањује царине, развија домаћу привреду, инвестира ван земље, троши или гомила своје вишкове – други може само да клизи у дефлацију и пушта да незапосленост расте. У временима пре 1914. Британија је била та која је глобалне токове штедње усмеравала из богатих у земље у развоју. У временима између два рата ту улогу су преузеле САД, али својим обавезама кредитора нису одговориле. Оне су гомилале резерве уместо да их користе за раст сопствених инвестиција или инвестирање у другим земљама. Крајем 20-тих свет је Америци дуговао и није имао могућност да те дугове врати. Када је штедња почела да се користи за спекулације на Вол Стриту, неутемељен механизам инвестирања је кренуо „уназад“ – капитал је похрлио у доларе и систем се урушио. По Кејнсу је фаворизовање готовинских средстава било последица велике неизвесности која је завладала после Првог светског рата, што је на међународном плану резултирало већом склоношћу ка гомилању, него ка трошењу резерви. Отуда и његова идеја Клириншке уније, осмишљена још 1941.

Уместо ње, 1944. је створен Бретон-вудски систем са Међународним монетарним фондом. САД су тада своје вишкове усмериле у инвестирање, замениле тако Британију и постале главни извор инвестиција у свету. Међутим, све веће сумње у конвертибилност долара у злато су тај систем 1971. урушиле.

Страст за гомилањем резерви је насупрот очекивањима преживела, пре свега зато што се желело парирати могућим спекулативним кретањима „вршег новца“ који је био у стању да поремети паритете међу валутама. Од 90-тих азијске владе су почеле да своје резерве држе у доларима. **1.** Оне су желеле да се осигурају против могућности поновног „бегства“ капитала из региона (попут оног 1997/8.) и избегну понижавајуће услове које је, кроз своје пакете помоћи, наметао ММФ. **2.** Хтеле су да одрже брз и висок раст извоза како би подстакле раст и запошљавање. Једно од средстава повећања резерви и подстицања извоза била је и политика вештачког снижавања курса домаћих валута. Касније су резерве биле инвестиране у хартије од вредности америчке Централне банке, што је САД-у омогућило да живи са сталним платним дефицитом. Дефлаторне последице гомилања резерви на Истоку биле су тако неутралисане.

Проблем је, међутим, у томе што Американци источно-азијску штедњу нису нису инвестирали – они су је потрошили! Штедња јесте Америчкој централној банци дозволила да води политику јефтиног новца, али то није позитивно деловало на раст инвестиција. И поред пада каматних стопа на дужи рок, удео инвестиција у БДП САД и развијених земаља остајао је исти. Како је раст азијских земаља био бржи од раста САД и Европе, растао је и јаз између штедње и намере да се

инвестира. Одговор на краћи рок био је «бум» хартија од вредности и силан раст дуга на кредитним картицама. Дефлаторна сила жеђи за штедњом је неутралисана, али није уклоњена.

Стимулативни пакети примењивани од 2008-ме светску привреду могу да врате у претходно, климаво стање, али не могу да уклоне структурну неравнотежу између штедње и инвестиција.

1. Као основна јавља се потреба за смањењем глобалних резерви. Између 2003. и 2009. мерљиве резерве су порасле са 2,6 на 7,7 билиона (т.ј. са 2 600 на 7700 милијарди) долара. Док је глобални БДП растао по стопи од 4%, резерве су расле по стопи од 20%! Управо је ово бегство у правцу ликвидних средстава допринело расту дефлаторног притиска. Резерве су начин осигурања од неизвесности коју носи будућност. Решење би могло бити у интернационализацији резерви, контроли токова „врелог“ новца, било путем Тобинове таксе, било путем квантитативних ограничења – и договором о курсевима валута. Кејнс је чак размишљао о опорезивању претерано великих резерви. Интересантно је да је Кина предложила стварање „над-сувереног“ фонда резерви који би заменио такве фондове на националном нивоу. То би, међутим, захтевало претварање постојећих доларских депозита у специјална права вучења и знатно повећање броја тих права

2. Мора се, међутим, постићи и договор око курсева валута. Од пада Бретон-вудског система фиксних курсева, они су много више варирали услед спекулисања, него услед реалних промена у конкурентности националних привреда. Зато је – уколико желимо да избегнемо настанак нових глобалних неравнотежа – неопходно да се постигне договор о правилима промене валутних курсева. Две су могуће линије реформи: или да они буду „пливајући“ и да се повремено координирају или да се њиховим усклађивањем управља. Још амбициознији би био подухват замене постојећег монетарног система системом који би се заснивао на некој роби, која би онда могла да служи као нека врста међународног монетарног „сидра“. Тако би се наметнуо ригорозан систем курсева, а унутар земаља постигла стабилизација цена и то при високом нивоу запослености. Овакве реформе би, међутим, захтевале договор међу земљама које играју кључну улогу у светском монетарном систему.

Нормативна ограничења глобализације. Да је жив, Кејнс не би био одушевљени присталица глобализације. Он је имао предрасуде према међународним зајмовима. И сматрао да је инвестирање у земљи, због мањег ризика, боље од инвестирања у иностранству. Јер, ако је инвестиција у земљи и лоша, она домаћу привреду у одређеној мери ипак унапређује. Кејнс јесте започео каријеру као одушевљени присталица слободног тржишта, али је 30-тих почео да заступа идеју протекционизма: ако се омогући дизање цена без промене трошкова производње, предузимачима се даје подстицај који благотворно утиче на смањење незапослености. За земљу је боље да производи и неефикасно, него да не производи ништа. Политика слободног тржишта јесте најбоља – под условом да се незапосленост избегне не-протекционистичким средствима, док протекционизам остаје као „друга најбоља политика“ заштите од незапослености.

Током Депресије Кејнс се окренуо против фетиша „раста заснованог на извозу“. За то је дао два разлога: **1.** претерано ослањање на извоз у стању је да затрује политичке односе међу државама и **2.** уз сво поштовање међународне поделе рада и предности које она доноси, њен значај је ипак прецењен – највећи

део савремене масовне производње може се организовати у свим земљама и климатским условима, са готово једнаком ефикасношћу.

Кејнс је исто тако све више важности придавао „уравнотеженом“ привредном животу. „Уравнотежена“ привреда није била само она која је осигуравала пуну запосленост, него и она која је људима омогућавала да испоље све своје националне склоности у области проналазаштва и сачувају свој традиционални начин живота. Макар трошкови били и нешто виши него у случају пуног укључења земље у светско тржиште. Што се банака тиче, Кејнс би данас од њих сигурно очекивао да буду нешто више од филијала циновског глобалног казина и да више маре за потребе „обичних“ клијената. Исто тако, сигурно би подржао слободу политичко-економског експериментисања. Још за живота он је говорио о томе како се не треба пасивно препуштати деловању светских сила које раде на стварању некакве јединствене равнотеже засноване на принципима *laissez-faire-a*.

Још у оно време, Кејнс није веровао у то да би некаква глобализација која националне привреде доводи у потпуну зависност од кретања на светском тржишту служила ствари мира међу народима. Она би натерала државе да се све огорченије боре за своје интересе, заузимају страна тржишта и постају све склоније експанзији. А то би, опет, био само део невоља изазваних претераном специјализацијом и просторним ширењем капитала. Јачање националне самодовољности и неке врсте привредне изолације може много више допринети ствари светског мира. Економски интернационализам се у том погледу није показао нарочито успешним. Идеје, наука, уметност и туризам треба да сачувају свој међународни карактер, док производња и финансије – свуда где је то рационално и већ утврђено обичајем – треба да остану национални. Ако би земље успеле да обезбеде пуну запосленост вођењем домаће привредне политике, више не би било притисака у правцу наметања својих производа другима. Међународна трговина би тада престала да буде опасно средство одржања пуне «домаће» запослености - форсирањем продаја на страни и(ли) рестрикцијама увоза - чиме се проблем незапослености само сваљује на суседе.

Реконструкција економске науке. Идеја ове књиге је да корен садашње кризе треба тражити у неуспеху економске науке да озбиљно схвати проблем неизвесности. Она је своје одбијање да се тиме позабави прикрила стављањем акцента на математику. Ни Кејнс није веровао да је сав економски живот неизвесан. Разумно је претпоставити да привредни актери који се руководе сопственим интересом имају довољно знања о условима на тржишту како би постигли своје циљеве. Проблем је што је класична теорија то сазнање уопштила уводећи прорачунљивост и у делатности које су неизбежно неизвесне. Из тога је произишло претерано поуздање у тржишну привреду и политичарима дате погрешне препоруке. Разлика између ризика и неизвесности се мора задржати. Поготово зато што је неизвесност највећа управо на оним тржиштима која највише утичу на стабилност и раст модерних привреда, т.ј. на тржиштима инвестиција и финансија.

Макроекономија је наука која се бави проучавањем сила које утичу на опште показатеље: на обим производње и запослености, као и на стопе инфлације и раста. Ти показатељи су резултат огромног броја слободних одлука, али се те

одлуке пре воде конвенционалним него рационалним очекивањима. Уколико, дакле, жели да утиче на смањење улоге неизвесности у привредном систему као целини, макроекономија треба да се више посвети проучавању управо тих конвенционалних очекивања. А економска наука би морала да одбаци жељу за обједињавањем читаве теорије у знаку рационалних очекивања и призна да степен неизвесности знања у различитим врстама делатности не може бити исти.

Основне студије економије би се морале засновати на широкој основи: ради се о хуманистичкој, а не природној науци, стога економиста мора да буде математичар, али и историчар, политиколог и философ... При чему математичку компоненту студија треба доста смањити. Поред тога, требало би одвојити постдипломске студије макро- и макроекономије. Магистарски радови у области макроекономије би требало да садрже економску и некономску компоненту, било да се ради о историји, философији и социологији или о међународним односима, биологији и антропологији. У њима се не би истраживао само утицај одређених економских политика на привредну стабилност, раст и развој, него и њихове друштвене и моралне импликације.. Циљ свега овога је да се макроекономија заштити од метода и менталних навика везаних за макроекономију.

Keјнсoвa визија хармоничног света. «Хармонично друштво» је сам темељ Keјнсове визије. Ту се нагласак – много више него у теоријама које истичу «друштвену кохезију» и «консензуса» - ставља на унутрашње различитости. Притом «хармонија» има и националну и међународну димензију. Пуна запосленост код куће која би се постигла инвестирањем и прерасподелом прихода смањила би притисак на спољну трговину, успорила процес глобализације и водила попуштању друштвених напетости које из тога проистичу.

. Улазак Кине, Индије и других већих привредних сила у глобално управно тело какав је Г-20 означио је настанак света који је много више плуралистички од претходног. Ту се акценат све мање ставља на раст заснован искључиво на извозу.

САД остају фактор без кога се не може, али оне више нису мотор светског раста. Ако би желеле да остану Империја САД би морале да буду у стању да «опорезују» добар део света. Гомилање дуга током Хладног рата било је нека врста прикривеног опорезивања других које је - пошто су САД сматране бранитељем света од комунистичког тоталитаризма - прихватано добровољно. Данас, међутим, свет никако не дели уверење да је стално гомилање америчког дефицита нешто што је добро за све – чини се да се иде ка формирању регионалних одбрамбених савеза (ЕУ, Кина, Русија, Латинска Америка, Блиски Исток) где Америка неће играти главну улогу.

Keјнсове идеје би најбоље могле да се примене у регионалним савезима са сличном културом – много боље него на националном или глобалном нивоу. У томе је најдаље отишла Европска унија. Keјнсoвa визија глобализације полазила је од идеје политичких и културних целина повезаних мање-више чврстим економским везама. Чини се да су Keјнсове рационалне анализе често следиле одређене синтетичке (у Кантовом смислу) идеје. Ту нова идеја израста из моралног осећања епохе, које је ту, око нас, али које могу захватити само осетљиви субјекти и то кроз процес сазнања другачији од рационалног. Онај ко сагледава те идеје пре је уметник него научник и његов поступак разликује се од типичне западне

методологије. Због тога и непријатељство према таквим људима међу научницима у ужем смислу речи, упетљаним до гуше у чисто рационалистичку аналитику.